Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 236 (10833) | 1978 чылдың октябрь 11, среда | 1925 чылдан үндезилеттинген | Өртээ 2 кол.

СЭКП Тыва обкомунуң IX пленуму

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Дүүн Кызылга Политиктиг чырдыышкын бажыңынга СЭКП Тыва обкомунуң IX пленуму болуп эрткен. Пленумнуң ажылынга партия, совет ажылдакчылар, республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары киришкен.

Пленумну СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** ажыткан.

Партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинниң илеткелиниң талазы-биле партияның ээлчеглиг XVII область конференциязын чыылдырар дугайында доктаалды пленум хүлээп алган.

«СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1978 чылдың май 25-тен хүлээп алган доктаалының база «1978 чылда дүжүт ажаап алыышкынын, көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш мал чеминиң белеткелдерин хандырар талазы-биле немелде хемчеглерниң база 1978—1979 чылдың мал кыштаглаашкынының чедиишкинниг эрттирер дугайында» партия обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының күүселдезиниң чоруп турарының дугайында» СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары **В. М. Евтешиннии**, СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары **Д. С. Данзын-оолдуң** информацияларын пленумга дыңнаан.

Пленумга чүве чугаалаан СЭКП обкомунуң ийиги секретары **В. Е. Серяков** беш чылдың үшкү чылының планнарын болгаш хүлээлгелерин күүседир, күскү хову ажылдарын, келир кышка белеткелди чогуур үезинде доозар болгаш мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирер талазы-биле республиканың партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының мурнунда туруп турар сорулгаларга тодаргай доктааган.

Бо айтырыгның талазы-биле пленум чогуур доктаалды хүлээп алган.

Партияның XVII область конференциязын чыылдырар дугайында СЭКП Тыва обкомунуң IX пленумунуң

ДОКТААЛЫ

I. Партияның XVII область конференциязын 1979 чылдың январь 8-те чыылдырар.

II. Партияның XVII область конференциязының дараазында хүн чурумун бадылаар:

1) СЭКП обкомунуң ажылының дугайында отчёт;
2) партияның область организациязының ревизия комиссиязының отчёду;
3) СЭКП обкомун соңгууру;
4) партияның область организациязының ревизия комиссиязын соңгууру.

III. Партияның XVII область конференциязының делегаттарын Кызыл хоорайның болгаш районнарның партия конференцияларынга соңгуур.

Партияның XVII область конференциязынга төлээлежилгениң нормазын тургусканы: СЭКП-ниң 18 кежигүнүнден бир делегат.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ—ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫ

СЭКП Тыва обкомунуң ийиги секретары В. Е. СЕРЯКОВТУҢ пленумга чугаазы

Амгы үеде көдээниң коммунистериниң, бүгү ажыл-ишчилериниң күженишкини, Кызыл хоорайның болгаш районнар төптериниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының доктаамал шеф дузаламчызы-биле кады, партия ТК-ның июль Пленумунуң шиитпирлерин күүседеринче, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринче, чепсек-херекселдерни, чемишчидилгелерни база машина-техниканы ажыктыг ажыглаарынче угланган.

Тос айларда күрүнеге сүт садарының планы 102 хуу, эъттиң —103,9 хуу күүсеттинген. Өлүк болгаш алгы-кеш белеткээриниң планы ажыр күүсеттинген.

Эрткен үш кварталдарда күрүнеге мал продуктулары садар планын бүгү көргүзүглер аайы-биле күүсеткилээн. «Шекпээр», «Хемчик», «Революцияның чалбыыжы», «Коммунизмниң херели», «Саян», «Мөрен», «Нарын», «Бүрен», «Улуг Октябрь» болгаш СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтар күрүнеге дүк садарының чыл планын күүсеткен. Республиканың 120 ажыг хойжузу чүс хойга онаалтыр чүстен хөй хураганны алган болгаш доруктурган.

Беш чылдың үшкү чылының планныг онаалдаларын болгаш бедиткен хүлээлгелерин ылап-ла күүседир дээш чер-черде партия, совет, ажыл-агый органнары, профэвилел, комсомол организациялары социалистиг чарышты улам калбартыр ужурлуг деп оратор ооң ыңай чугаалаан. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1978 чылдың май 25-те хүлээн алган доктаалынга үндезилээш, СЭКП обкому болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели «1978 чылда дүжүт ажаап алыышкынын, көдээ ажыл-агый продуктуларының болгаш мал чеминиң белеткелин хандырар болгаш 1978—1979 чылдың кыштаглаашкынының чедиишкинниг эрттирер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ук доктаалда айыттынган чүүлдерни боттандырар талазы-биле партия, совет, ажыл-агый органнары элээн хөй чүүлдерни кылган. Ындыг болзажок агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге улуг бергедээшкиннерни таварыштырган.

Хүлээлгевис ёзугаар 260 муң тонна тарааны алыр турган бис, а херек кырында 40 муң тонна болган. 18,7 муң тонна картофель белеткээр хүлээлге чүгле 6,1 муң тонна кылдыр күүсеттинген.

Ногаа болгаш мал чеми культуралар талазы-биле планнар база-ла күүсеттинмейн турар.

Күрүне курлавырындан үндүрүп берген 85 муң тонна концентраттыг чемнерни, белеткеттинер 26 муң тонна хыырганышты, Алтай крайдан алыр 30 муң тонна саванны болгаш күскү үеде белеткеттинер 10 муң тонна хире бөдүүн чемнерни катай алыр болза малдың чем-биле хандыртынганы 67 хуу болур. Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Эрзин, Мөңгүн-Тайга болгаш Улуг-Хем районнар мал чеминиң талазы-биле улуг бергедээшкинге таваржып турар.

Бо берге байдалдан чогуур түңнелди кылыр ужурлуг бис. СЭКП райкомнары, райкүүскомнар үндүр бижиттинген тараа шөлдериниң үнүжүн, оруг, чоога кыдыгларының сигенин кезеринче, бүгү саванны ажаап алырынче, бүрү аймаан болгаш картофель сывын чыырынче көдээниң бүгү ажыл-ишчилерин мобилизастаар ужурлуг. Алтай крайда 17,5 муң тонна саван прессеттинген, ону сөөртүрүн дүргедедир херек. Убса-Нур, Тере-Хөл, Мешкен-Хөл, Каъ-Хөл болгаш Тес унунуң хыырганыжын ноябрь 10-дан эгелеп белеткеп эгелезе эки.

Бар мал чеминиң камгалал-хайгааралын күштелдирбээн, ооң үрелип баксыраарын болдурбас херек. Ону ам-даа немей чыырының, белеткээриниң база кыштагларга чедирериниң талазы-биле ажыл-агыйның төвүнге болгаш ийи-үш кезек черлерге тускай пунктуларны тургузары чугула. Кыштагларны, бригадаларны мал чемгерер шагжалар болгаш өске-даа чүүлдер-биле долу хандыргаш, кургаг болгаш шык мал чеми белеткээр агрегаттарны ажыглаштан белеткээр болза эки. Малга чем каап бээр херекселдерни белеткээрин эрга-ыяш ажыл-агый эргелелинге дааскан, анаа чагыгларны ажыл-агыйлар киирер хүлээлгелиг.

Мал продуктулары садар талазы-биле бо чылдың планын күүседир төлээде ам-даа 4,6 муң тонна сүттү, 8,7 муң тонна эъттү, 466 тонна дүктү болгаш 6,2 млн. кезек дагаа чуургазын бүдүрер ужурлуг бис.

Эрткен үш кварталдарның планын чамдык районнар болгаш ажыл-агыйлар күүсетпээн. Сүт планын 10 совхоз болгаш Таңды районну ниити-биле күүсетпээн, эът планын 13 совхоз. Мөңгүн-Тайга база Бай-Тайга районнар үскен. Дагаа чуургазы бүдүрериниң планын «Көк-Тей» совхоз күүсетпээн. Дүк планын чүгле 11 совхоз күүсеткен, өске 45 совхоз болгаш бүгү районнар ону күүсетпээн. Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр күрүнеге 500—600 тонна сүттү садар болгаш эът планын күүседиптер арга бисте бар.

Күскү болгаш кышкы үеде сүт саалдазын кудулатпас дээш саар инектерни амдыгааштан эгелеп тургузу азыраарынче кирер херек, дүне оларны силос-биле чемгерерин организастаары чугула. Ажыл-агыйның пытики херекселдерин кызырып турган, ооң бараанныг чорууну 87—90 хуу чедирер херек.

Кышкы үеде сүт саалдазын көвүдедир база ооң шыгжаарын экижидер дээш сүт-бараан фермаларының саанчыларының, кадарчыларының болгаш өске-даа ажылдакчыларының аразынга социалистиг чарышты калбартып, организастаар херек.

Эът садар планы күүседир дээш дараазында чүүлдерни кылза чогуур: совхозтарның эът планынга киирээ чогуур малының баш санын октябрь 10-га чедир тодарадыр болгаш совхозтарның болгаш каттыжыышкыннарның семиртилге шөлдеринге оларның семиртилгезин организастаар, октябрьның, ноябрьның дургузунда чоңдан малды массалыг садып алырын организастаар болгаш ооң күзели-биле 4—4,5 тонна эътти белеткеп садар.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында кышка белеткелдиң хуусаазын айыткаш, чуртталга бажыңнарының, чунар-бажыңнарның, кызыл-булуңнарның болгаш кажааларның септелгезин бо чылдың октябрь 1-ге чедир доозар деп айыткан.

Ындыг турбуже ол ажыл ам-даа бүрүн доозулбааның айтыр апаар деп, В. Е. Серяков уламчылап чугаалаан. Бөгүн малчыннарга чуртталга бажыңнарының 30 хуузу, кызыл-булуңнарның 40 хуузу, чунар-бажыңнарның 43 хуузу септеттинмээн, бызаа болгаш инек кажааларының 20 хуузу, хой база хураган кажааларының 20 хуузу белеткеттинмээн. Өрүмнеп үттээн кудуктар, суг сөөртүр машиналар, кормоцехтер, чем каап бээр херекселдер болгаш өске-даа эргежок дериглелер чедир септеттинмээн. Совхоз болгаш район бүрүзүнге белеткелди хынаар комиссияларның киржилгези-биле ол бүгү ажылдарны бо чылдың ноябрь 1-ге чедир организастап чорудары партия комитеттериниң, көдээ ажыл-агый органнарының хүлээлгези болур.

1978—1979 чылдарның кыштаглаашкынынга белеткелди шалыпкын доозар болгаш ону эки эрттирер сорулга-биле СЭКП райкомнары, райкүүскомнар, көдээ ажыл-агый эргелелдери комплекстиг, организастыг эргежок чугула хемчеглерни чорудар ужурлуг. Маңаа хамыктың мурнунда малчыннарга амыдырал-чуртталганың таарымчалыг байдалын тургузаар, оларны чуртталга бажыңнары, өглер, чунар-бажыңнар, кызыл-булуңнар-биле хандырар херек.

Ооң аңгыда малчын кадрларны четчелээр, мал ажылынче кышкы үеде коммунистерни, комсомолчуларны немей чорутса чогуур. Фермаларга, бригадаларга партия, партийжи-комсомол болгаш профэвилелдиң бөлүктерин тургузаар. Малдың баш санын камгалап алыр, мал чеминиң кадагалалын болгаш ажыглалын хараглзаар сорулга-биле депутаттар постуларын болгаш улусчу контрольдуң постуларын тургузаар.

Кышкы үеде малды камгалап алыр база продукция бүдүрерин көвүдедир дээш социалистиг чарышты дээштиг кылдыр организастаар херек.

Одарларны чөп ажыглаары-биле кыштагларны немей организастаары чугула. Кодандарны, бригадаларны болгаш фермаларны үзүп тургузарын организастыг доозуп, малдың арган, семис ылгаар болгаш ветеринария талазы-биле эргежок чугула ажылдарны чорудары чугула. Совхозтарның бир азы ийи фермаларынга саар инектерни мөөңнээри чугула. Мыйыстыг бода мал фермаларын база чогуур санныг кылдыр тургусса чогуур. Эът планынга киирер бүгү шарыжыктарны «Тыва», «Сукпак» база «Совет Тыва» совхозтар каттыжыышкынының семиртилге шөлдеринге тургузаар. Күжү арган аныяк хойларны тускай кодаларга мөөңнээш, оларның чемгерилгезин болгаш суггарылгазын доктаамал чорудары чугула. Аарыг малдарны эмнээри-биле совхоз бүрүзү ветеринария-санитария пунктуларлыг болур болза чогуур. Суг сөөртүр бүгү автомашиналарны болгаш кудуктарны ноябрь 1-ге чедир белеткээр, суг чылыдар черлерни тургузаар, хой суггарар оңгачаларны кылыр херек.

Совхоз бүрүзүнге бодунуң автотранспортунуң күзели-биле мал чеми сөөртүр автоколоннаны октябрь 20-ге чедир организастаар болгаш совхозтарда ажылдап турар автомашиналарның 60-тан эвээш эвес хуузу мал чеми сөөртүрүнге ажыглаттынган турар ужурлуг.

Мал бажы өстүрериниң айтырыгларын кичээнгейниң төвүнге тургузар ужурлуг, дээрзин В. Е. Серяков чугаалаан. Ол ажылдарны Чөөн-Хемчик, Таңды, Тес-Хем районнарның совхозтарында амдыгаа чедир четпес организастаан.

Ол бүгү айтырыгларны шиитпирлээринге республиканың министерстволарының, организацияларының болгаш ведомстволарының кылыр ёзулуг чогуур хемчеглеринге оратор тодаргай доктааган. Ындыгы республиканың тараа продуктулар эргелели комбикормнар бүдүрерин хүн бүрү 200 тоннага чедирериниң айтырыын шиитпирлээн турар ужурлуг. Республиканың Күрүпланы совхозтарга септелгеге херeглээр 300 муң санныг туйбуну тускайлап кээр ужурлуг.

Көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге-техниктиг хандырылгазының талазы-биле Күрүне комитеди мал фермаларынга мал чемиин херимнеринге база кормоцехтерге моондак ажылдарын доозарын хандырар хүлээлгелиг. Котельнаяларны мал чемнери хээдектээр дериглелерин, кедистиг шилди болгаш өске-даа тудуг материалдарын бээр талазы-биле ажылдарны чорудар апаар.

Респотребсоюз өглер кылырынга хереглээр брезентини болгаш фонарьларны сөөртүп, садарын хандырар, малчыннарның садыг хандырылгазын экижидер хүлээлгелиг.

«Тыва суг тудуг» трези кудуктарның септелгезин ноябрь бирге чедир доозарын, «Тыва көдээ тудуг» трези болгаш «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкыны инек, бызаа кажааларының база семиртилге шөлдериниң тудугларын ноябрь 1-ге чедир доозарын, «Тыва тудуг» трези хавак семиртир комплекстиң чамдызын ажыглалга киирип, кышкы үеде ажыглаары-биле ооң тудуун күштелдирерин көрүп турар.

Малды соккаш, сайгарып эгелээр төлээде Кызыл-Маажалыктың эът комбинадын ажыглалга киирерин «Шагонартяжстрой» трест дүргедедир ужурлуг. Энергетиктер дыка хөй хемчээлдиг ажылдарны күүседир апаар.

«Скотопром» трестиң совхозтарынга малдың эмин эрттир мөөңнелип, чыгы бээрин болдурбас дээш мал согар, ону сайгарар талазы-биле эът комбинадының ажылын партия Кызыл хоорком болгаш хоорбүүском экижидери эргежок чугула. СЭКП райкомнары база район Советтериниң күүскомнары маңаа шеф ажылын күштелдирер хүлээлгелиглер.

Ол бүгү айтырыгларны чогуур өйүнде шиитпирлээри беш чылдың үшкү чылының чедиишкинниг доозарынга, мал кыштаглаашкынын организастыг чорударынга, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге, планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге таарымчалыг салдарны чедирер дээрзин, В. Е. Серяков түңнелинде чугаалаан.

Эш Л. И. Брежневтиң Э. Берлингуэр-биле ужуражыышкыны

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев Италияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары эш Энрико Берлингуэр-биле октябрь 9-та Кремльге ужурашкан. Оларның сөөлгү ужуражыышкынының соонда эрткен чыл дургузунда болган болуушкуннарның дугайында санал-оналдарын солушкан. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары эш М. А. Суслов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары эш Б. Н. Пономарев ужуражыышкынга киришкен.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлериниң канчаар боттанып турарының дугайын, өңгү беш чыл планының боттанып келген баштайгы ийи чартык чылының дургузунда ооң күүселдезиниң түңнелдериниң дугайын, ССРЭ-ниң чаа Конституциязының чүүлдериниң амыдыралда канчаар боттанып турарының дугайын, коммунистиг тургузуушкунну чорудулгазында тыптып кээп турар айтырыгларның канчаар шиитпирлеттинип турарының дугайын Л. И. Брежнев чугаалап берген. СЭКП-ниң делегей аренасында ажыл-чорудулгазының дугайын, делегейниң дыш-күүрлүг чоруунуң чавырлыышкынын быжыглаар дээш, боо-чепсектерни эндере бүдүрерин соксадыр дээш Совет Эвилелиниң демиселиниң дугайын ол дыңнаткан.

Италияның Коммунистиг партиязының ам Италияның мурнунда турар айтырыгларны шиитпирлээринче угланган ажыл-чорудулгазының дугайын, ажылчы массаларның амыдыралчы эргелерин болгаш эрге-ажыктарын хандырар дээш, чурттуң демократтыг хөгжүлдези дээш итали коммунистерниң демиселиниң дугайын Э. Берлингуэр бодунуң талазындан чугаалап берген. Тайбыңның быжыглаарының эрге-ажыктарынга таарыштыр итали коммунистерниң салып турар күженишкиннериниң дугайын ол дыңнаткан.

Делегей байдалының парылдап бар чыдарынга холбаштыр эштер Л. И. Брежнев, Э. Берлингуэр олар сагыш-сагаалын илергейлеп, улустарның бүгү-ниити тайбыңының болгаш айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктары делегейниң дыш-күүрлүг чоруунуң чавырлыышкынын быжыглаар дээш, ону бүгү делегейге нептередир дээш демиселди идепкейжидерин чүткүлдүг негеп турар дээрзинге боттарының бүзүрелин онзалап демдеглээннер.

СЭКП-ниң болгаш Италияның Компартиязының аразында эш-ёзунуң харылзааларының чедиишкинниг хөгжүлдезин сеткил ханыышкын-биле демдеглээш болгаш ол харылзааларны улам ыңай ханыладырынга идиг бээр бодал илергейлеттинген.

Найыралчы, эш-ёзузунуң байдалынга эрткен беседага СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы эш А. М. Александров, Италияның Компартиязының ТК-зының кежигүннери — Италияның Компартиязының ТК-зының Делегей килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы эш А. Рубби болгаш Италияның Компартиязының Парлалга бюрозунуң эргелекчизи эш А. Тато база киришкен.

КЕЗЭЭДЕ КАДЫ

ЕРЕВАН Орус-армян найыралдың тураскаал комплекизиниң төжээн салырының ёзулалы октябрь 9-та Армян ССР-ниң найысылалынга болган. Хостакчы орус дайынчыларның болгаш армян эки турачылар отрядтарының Эриван шивээзин барып штурмнап турганы тейниң кырынга ол тураскаалды тургузарын шиитпирлээн. Тураскаал салырының ёзулалынга Армянияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары К. С. Демирчян, Армян ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. Е. Саркисов, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ф. Т. Саркисян олар киришкен.

Орус-армян найыралдың өндүр чазгай бедик тураскаалы бо хүннерде хөгжүп орар үлетпүрлүг аныяк хоорай Абовянда ажыттынган. Даглыг Зангезурнуң төвү — Капанда армян улустуң национал-хосталгалыг демиселиниң маадыры, Россия-биле эвилел дээш чүткүлдүг демисежип чораан Давид Бекке тураскаалды тургускан.

(СЭТА-ның корр).

«САЛЮТ-6» — «СОЮЗ-31» — «ПРОГРЕСС-4»: ЧҮЪК ДҮЖҮРҮЛГЕЗИ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП, (СЭТА). Чер коогунуң космос делгеминге Владимир Коваленок болгаш Александр Иванченков 116 хонук дургузунда ажылдап келгеннер.

Октябрь 9-та орбита комплекизинге ажыл хүнү Москваның-биле эртенгиниң 8 шакта эгелээн болгаш 23 шакка чедир уламчылаан.

Эртенги чемниң болгаш комплекстиң иштинде системаларын хынап көргениниң соонда экипаж «Прогресс-4» транспорт кораблинден чүък дүжүрер ажылды чорудуп берген.

Чүък дүжүрери-биле кады «Салют-6» станцияның одаар чүүл кудар саваларын немей долдурарынга белеткелди чорудуп турар. Ол сорулга-биле каттышкан шимчедикчи агрегаттарның бактарындан газты үндүр сордуруп турар.

Экипажтың илеткелдери болгаш телеметриктиг информацияның сан-түңү-биле алырга, орбитаның «Салют-6» — «Союз-31» — «Прогресс-4» комплекстиң иштинде системалар болур-чогуур-биле ажылдап чоруур. Владимир Коваленок болгаш Александр Иванченков оларның кадыкшыл байдалы эки.

Комплекстиң иштинде ажылды төлевилелдинген программа ёзугаар боттандырып турар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының комитединде

Октябрь 9-та академик А. П. Александровтуң даргалааны-биле комитеттиң пленуму болган. Ооң ажылынга чурттуң сураглыг эртемденнери болгаш улус ажыл-агыйының специалистери киришкен.

1978 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарының конкурстарынга кирген ажылдарны болгаш оларны хөй-ниитиниң чугаалашканының түңнелдерин пленумга сайгарган.

ШАҢНАЛ—ПУТЕВКА

«Тыва тудуг» трестиң партия комитеди, профэвилелдериниң каттышкан комитеди болгаш комсомол организациязы бо хүннерде бүгү-ле күштү болгаш курлавырларны өңгү беш чылдың үшкү чылында ажыглалга кирер тудугларынче угландырган.

Октябрьның баштайгы оң хонуу эртип турар. А бо айда ажыглалга кирер тудугларның аразында Кызылда «Турист» гостиницаның корпузу база бар. Ында байдал ам канчыгыл?

Гостиницаның 265 номерлери шуптузу аңгылаттынган, бажыңның даштыкы хаалаларын болгаш коридорларны, янзы-бүрү орээлдерни, номерлерни шевердеп, чугайлаан. Бажыңның даштыкы балконнарының экраннарын элтеп доозуп турар. Ооң кол ажылының талазында мрамор болгаш гранит плиткалардан чадалар, шолчүгештер салырын специалистер доозуп турар. 3-кү тудуг эргелелиниң ажылчыннары гостиница чоогунуң шөлүн десилеп, асфальтылап эгелээшкен. Шеверлекчилерден аңгыда монтажчылар лифтилерни тургузуп, «Востоксантехмонтажтың» сантехниктери санфаянстарны элтеп кылып турар.

Тудугжуларның, шеверлекчилерниң болгаш монтаж ажылдарын кылып турар бригадаларның база звеноларның аразында чарыштың түңнелдерин хөй-ниити штавы неделялап үндүрүп турар. Тиилекчилерге алдар кылдыр күш-ажылчы алдар түгүн көдүрер.

Чарыштың тиилекчилерин шаңнап-мактаарынга янзы-бүрү аргаларны ажыглап турар. Тудугжулар ортузунда эң-не нептереңгей болгаш күзенчиг шаңналдарның бирээзи — УАЧД-ге баар болгаш дыштаныкга бажыңнарынга халас дыштаныр путёвкалар боор турар. Октябрь айның эгезинде Николай Кирсановтуң плиточниктер, Екатерина Бизяеваның — штукатурлар, Валентина Борбак-оолдуң — малярлар болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Николай Велигодскийниң тудугжулар бригадалары чарышка тиилекчи боор, чаңгыс эвес удаа шаңнадып келген. Ол бригадаларның эң эки түңнелди чедип алган кежигүннери УАЧД-ге болгаш Төрээн чурттуң найысылалы Москвага барып чорааннар. Михаил Горбачевскийниң, Март-оол Аракчааның удурткан бригадаларының бызаңчылары, Нина Оюннуң, Раиса Григоровичиниң малярлары — дыштаныкга бажыңнарынга баар путёвкаларны алганнар.

Социалистиг чарышты ындаар калбартып, шаңнал-мактаалдың ындыг хевирлерин ажыглаары — «Турист» гостиницаның тудуун улам шапкынчыдарынга идиглиг боор турар.

С. КРАСНОПЕРОВ.

ЧУРУКТА: «Кызыл тудуг» эргелелинде А. Воронинниң бригадазының демир шыгнакчызы Б. Эртине. Ол «Турист» гостиницазының тудуунда эки ажылдап турар.

А. ЗАЙЦЕВТИН фотозу.

КҮЖҮВҮС - НАЙЫРАЛДА

КОЛЛЕКТИВИВИС ХӨЙ НАЦИОНАЛДЫГ

Чөөн-Хемчик * районга хөмүр-даш бүдүрүлгезин ажыткандан бээр элээн үр апарган. Бүдүрүлге чери ажылдап эгелээн чылындан эгелээш багай эвес кергүзүглерлиг ажылдап, тоску беш чылда чурттуң хөмүр-даш үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң арасында чарышка шаңналдыг черлерни ап келген. Бо беш чылдың планның онзалдалары чылдар аайы-биле база-ла эки күүсеттинип орар. Эрткен төс айларда хөмүр-даштың кырында калының довураан арыглап сөөртүр ажылдарының планы 5,5 хуу ажыр күүсеттинген болгаш кышкы үеде дең-дески ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. А хөмүр-даштың хүлденчээн эвээжедир талазы-биле план 0,2 хуу ажыр күүсеттинген, ынчангаш бүдүрүп турар продукцияның шынары экижээн.

Бо болгаш өске-даа чедиишкиннер бистиң хөй националдыг, найыралдыг коллектививистиң кызымаккай күш-ажылының ачызында чедип алдынып турар. Бисте орустар, тывалар, хакастар, украиннер, армяннар дээш өөн-даа өске нацияның кижилери ажылдап турар. Ынчалзажок хамык ужур коллективте чеже нацияның кижилериниң ажылдап турарында эвес-ле болгай. Бистиң чурттувустуң кайы-даа булуңнарында ажылдап турар коллективтерде янзы-бүрү нациялардың болгаш биче улустарның төлээлекчилери ажылдап турарын билир болгай бис.

Ынчангаш ол кижилерниң бот-боттарының аразында кайы хире найыралдыг база бот-боттарынга арга-дуржулгазын дамчыдып берип, бир демниг ажылдап турарының дугайын бодумнуң коллективимниң ажыл-амыдыралындан чамдык чижектерни көргүзүп тургаш, чугаалаксадым.

Мен маа бо участоктуң ажыттынганының барык баштайгы чылдарындан эгелеп ажылдап келдим. Бо арасында коллективтиң кол ажылчын өзээниң тургустунуп келгенин болгаш кижилерниң, ылаңгыя аныяктарның улуг салгалдың кижилериниң ажыл-херээн уламчылап, оларның арга-дуржулгазынга канчаар өөренип келгенин эки билир мен.

Мурнакчы экскаваторщиктеривис Е. Фроленко, А. Галкин маа Хакасиядан болгаш Алтайдан чалаттырып келдилер, чаа ажыттынган бүдүрүлгеге дуржулгалыг болгаш өндүк мергежилдиг кижилер негеттинип турган үеде олар маңаа келгеннер. Келген дораан-на элээн каш аныяктарны боттарының дузалакчыларынга шилип алгаш, өөредип эгелээннер. Дузалакчылап турганнарның аразынга тыва оолдар база эвээш эвес турган. Оларның бирээзи Х. Ооржак ам улуг машинист апарган болгаш бодунуң мергежилинге өскелерни өөредип эгелээн. С. Комбужап, А. Молюгин болгаш өөн-даа өскелер нарын техникага база-ла ынчаар өөренип алдылар.

А. Түлүштүң дугайын онзалап чугаалаар болгудум. Ол үш чыл бурунгаар Ак-Довурактан биске келди. Янзы-бүрү маркалыг тракторларны башкарып билир, сонуургаачал оолду администрация чери күзелдиибиле ажылга хүлээп алган. Ийи чыл хире үеде ол слесарьлап, кааначылап, чаа экскаваторлар эптежип, септежип хөй-ле ажылдарны кылчып келген кижи. Ол ам чер үттээр станоктарның слесары деп ховар мергежилдиг ажылчыннарның бирээзи апарган. Оон ажылдап турары-даа эки, кандыг-даа ажылды ак сеткилдии-биле күүседир кижи.

Бисте эки кижилер-ле хөй. Токарьлап турар татар Ю. Сафиуллинниң, хөмүр-даш болгаш дус тывызында ажылдап турар хакас Канзычаковтуң алышкыларның дугайында хөй эки чүүлдерни бижип болур. Олар бүдүрүлгениң мурнакчыларынга санадып турарлар. Участокта тускай тудуг бригадазы бар. Ону А. Биджаан удуртуп турар.

Бо бригаданың кежигүннери улуг самосвалдар септээр мастерскаяның 12 метр бедик, делгем корпузун хуусаа бетинде тудуп кылдылар, ам аа септелге дериг-херекселдерин эптеп тургузары арткан.

База бир чүүлдүң дугайын чугаалап көрейн. Найырал, бот-боттарынга дузалажыры дээрге чүгле кижилер арасының айтырыы эвес болгай. Бистиң коллективтиң кедээнии ажылчылери-биле харылзаазы база-ла быжыг. Райониуң ажыл-агыйларынга шеф дузаламчызын шыдаар шаавыс-биле көргүзүп турар бис. К. Маркс аттыг совхозка мал чеми белеткээр цехти тургузуп, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозка 12 тонна будук-бүрүнү белеткеп берген бис. Часкы, күскү хову ажылдарының үезинде машина, тракторларның үрелген кезектерин септежип бээривис чаңчыл апарган.

Кедээ-биле харылзаавыс моон соңгаар-даа улам быжыгар. Тываның ажылчы чоннарының Совет Эвилелиниң акы-дуңма улустарының өг-бүлезинге эки тура-биле каттышканының хүнүн таварыштыр бо бүгүнү чугаалаары меңээ өөрүшкү-дүр.

В. КОРЧМА,
участокта партия организациязының секретары.

Республиканың мурнакчы тудуг организацияларының бирээзи — № 48 тудуг эргелелинде хөй нацияның оолдар, кыстары найыралдыг болгаш бир демниг ажылдап турар. Бистиң фотокорреспондентивис А. Зайцев Кызылда удавас ажыглалга кирер «Турист» гостиницага чораан, оларның чамдызы-биле ужурашкан.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талазындан) бо тудугда ажылдап турар штукатурлар болгаш малярлар — татар Галина Минчева, орус Галина Клименкова, хакас Александра Арбочакова, башкир Фания Ахметьянова, тыва Наталья Хорлуг-оол, мордва Анна Мартышкина, татар Лидия Янчина. (Үстүнде) ажыл үезинде.

Кожаларывыста

ДУРЖУЛГАЛЫГ МЕХАНИЗАТОР

Коммунист П. Ф. Сергеев 1951 чылдан эгелеп чаржып турарывыс Хакас Автономнуг областың «Таштыпский» совхозта трактористеп, комбайнерлеп, ажыл-амыдыралын кедээ ажыл-агый-биле холбаштырып келген. Ынчангаш оон бердинген, мергежилди амыдыралының быжыг чөлеңгизи апарган.

Петр Фёдорович совхозтуң механизаторларының арасында калбарган социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болуп келген. Бо күскү дүжүт ажаалдазынга алган социалистиг хүлээлгезин хуусаадан эрте күүсеткен — 8000 ажыг центнер тарааны бастыргаш дужааган, хүнде-ле 619 центнерни бастырып турган.

Коммунистиг партия, Совет чазак оон күш-ажылчы чедиишкиннерин бедии-биле үнелеп, 1962 чылда Октябрь Революциязы ордени-биле шаңнаан.

Петр Федорович кедээ Совет депутадынга үш удаа соңгуттуруп, депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, чазактың бедик шаңналынга улам сорук кирип, хол дыңзыг ажылдаарын ол хүлээлгем деп санап чоруур.

АМ-ДАА 1600 ЦЕНТНЕРНИ

Оңгу беш чылдың баштайгы ийи чылында Бурят АССР-ниң Улан-Удэ районда «Советская Россия» колхоз күрүнеге 13,7 муң центнер сүттү дужааган. Бо чылдың эгезинде үшкү чылдың планныг онзалдазын хуусаа бетинде күүседир сорулганы салгаш, ону сентябрь 25-те күүседипкен. Чедиишкинге хей-аът кирип чалгыннаалган ишчилер чыл төнчүзүнге чедир ам-даа 1600 центнерден эвээш эвес сүттү күрүнеге дужаарын хүлээгеннер. Колхозта дуржулгалыг саанчылар хөй. Чижээлээрге, Н. И. Густова, А. И. Васильева, М. В. Катровская болгаш оларның дагдыныкчызы, хоочун саанчы Х. В. Трифонова дээш өскелерни-даа адап болур.

КЕЛИР ЧЫЛГА

Алтай крайның Баевский районда «Пайвинский» совхозтуң механизаторлары күскү чер аңдарылгазында ийиг түлүк ажылдап турар. Бо хүннерде 10.000 ажыг гектар шөл келир чылдың дүжүүнге белеткеттинген. Мурнуку олуругда дуржулгалыг тракторист Г. М. Архипов чоруп орар. Ол 700 гектар шөлдү чарган. Ю. Завгороднев биле В. Лоев ийиги черде, олар 650 гектарны аңдарган.

Күскү чер аңдарылгазының талазы-биле бо чер мурнап турар.

ОРУС ЧЕРИМ, ТЫВА ЧЕРИМ

Хары черге чорзумза-даа,
Каткым чидип харлыкса-даа,
Идегелим даангыыжы,
Ийи шынчы бүзүрелим —

Оруум болган, тыным болган
Орус черим, тыва черим,
Тыным болган, оруум болган
Тыва черим, орус черим.

Авашкылар ынаа ышкаш,
Аразындан суг-даа акпас.
Ишке, дышка челеңгиижим,
Ийи шынчы бүзүрелим —

Оруум болган, тыным болган
Орус черим, тыва черим.
Тыным болган, оруум болган
Тыва черим, орус черим.

Ак-көк хемим шыгы барып,
Орус черде сиңе берген
Арат чонум шыны барып,
Орус чонда тутчу берген —

Оруум болган, тыным болган
Орус черим, тыва черим,
Тыным болган, оруум болган
Тыва черим, орус черим.

К. КУДАЖЫ.

МӨҢГЕ БАЙЫРЛАЛ

ХЕРЕЧИЗИ МЕН. Тываның арат чонунуң Совет Эвилелинге каттышканы болза бистериниң болгаш моон соңгаар чүс-чүс чылдарда чурттаар бистерниң ажы-төлүвүстүң эң-не чырык, эң-не чаагай, эң-не мөңге байырлалы болур.

1944 чылдың октябрь он бир чаазының эртени Кызыл хоорайга кайгамчык аяс болгаш чылыг болган. Кызылдың № 2 школазының өөреникчилери даңгаар эртен турган, сесерликтиң кыдыынче маңнажып баргаш, соок сугга чунуп ап турган бис. Кара-кара кадыргылар сугну өрү сымарлаштыр шуужуп тургулаан. Эрик кыдыында турган кырган терек сарыг-сарыг бүрүлерин суг кырындыва ыңгыына каапкарга, шокар чалгыныг кадыргылар эргилдир хоя бээрге, суг чалгыы эриктиве үндүр шураан, идиктеривис улдуңнарын шыгыда каапкар турган. Таңнаар дээрге чиңгир көк дээрниң дүвүнде дескинип-ле турар, өөр-өөр одуректер транспорт эргелелиниң чип-чиге дужунда сенте чыглып, бир-ле чер баарынче дадажыксап тургулаан. Шаары кудайдан дуруяаларның үнү база дыңналып кээр турган. Магалыг эртенниң арыг чаагайын кайгаан мен ийин. Ол магалыг эртен мен бир онза болуушкуннуң херечизи болган мен. Бистиң Тыва улуг Совет Эвилелинге эки тура-биле каттыжып кирген.

Хөй националдыг улуг Совет чуртка тыва улус каттыжып кирген деп чүвени дыңнап билип алдым. Тываның сураглыг оолдары Салчак Калбакхорекович Тока, Александр Маныгыевич Чымба, Лопсанчап Чывааҗыкович Ооржак олар үжелээ Москвага, Кремльге барып тыва чонунуң салым-чолунуң дугайында онза дилегни кылып турганын сөөлзүредир эки билип алган мен...

Кырган-аваманың өөнге мөге Чывааҗык чылдын-на аалдап келир чүве. Төрелдежир улус чораан. Бир чайын Шивилиг аксынга кады чайлааның база билир мен. «Чывааҗыктың оглу Мосцаа чоруткан» дижип, кырганнар сымыражыр чүве. Ооржак Лопсанчап Тываның төлээзи болуп, ССРЭ-ге каттыжар дугайында дилегни Москвага чедирип чорааны ол боол-тур.

ШҮЛҮКЧҮЗҮ МЕН. Ол эртен сески класска баштайгы кичээлди башкывыс Александр Сюктерек эрттирип келген. Тыва чоннуң арасындан эң баштай орус дыл болгаш орус литература башкылаар дээди эртемни ол чедип алган. Башкывыс хилиң кара костюмнуг, хөйлеңниң ак моюндуруу чап-чаа харап келген чартык ай сагындырар. Карактарында өөрүшкү чайнаан. Дайын шөлүнде тиилелге дугайында база бир солун чүве чугаалаары ол деп бодаан бис.

— Бертен радио дыңнадыңар бе? Интернатта радио чок-ла болгай, ынчангаш силер ону кайын дыңнаар силер. Кедергей солун дамчыдыгга дыңнадым. Тыва Арат Республиканы ССРЭ-ниң хүрээлелинге кирип алган-дыр. Бистер ам бо хүнден эгелээш Ленин башкының тургускан күрүнезиниң дең эргелиг хамаатылары болган-дыр бис. Бо кичээлди Тываның арат чонунуң Совет Эвилелинге каттышканынга тураскаадыр болгадым...

Бистер бурт-сарт тура халышкаш, чиртиледир адыш часкан турган бис. Олурарын безин уттупкан бис. Мен ол хүн дүъштекки чем безин чипкээн мен. Класс азыынга чаштынып олуруп алгаш, «Тываның өөрүшкүзү» деп шүлүк шорбарлап алган мен. Чааскаан номчуурумга сеткилимге хөлчок таарҗыр болган. Үш класстан тура кады өөренип келген эжим Григорий Дарыма чанымга чедип келди. Номчуп бердим. База катап кыйгырдым. Эжим мээң ол шүлүүмнү ап алгаш, солун черинге апарып берген. Мээң ол шүлүүм удавайн аныяктар солунунуң бир дугаар арнынга парлаттынган чүве. Совет Эвилелинге Тываның каттышканын көргүзүп, школачы өөрүшкүм илередип, шүлүктүг ынчаар бижээн мен. Шүлүктен чамдык одуруглар бо:

Октябрьның улуг чалгыы, Кызыл Шериг
Оранымны очалаңдан чарып алган.
Часкы чечек частып үнүп келгени дег,
Чаагай кежик оранымга ынчаар келген.
Эртем-билиг, девшилгениң эртинезин
Эриг баарлыг орус акым биске берген.
Өртемчейге чаңгылаңдыр тарап турар
Өөрүшкүвүс чоргаар ады — Совет Тыва!
Кууарарган ховуларга тараа чалгыыр
Кудумчулуг хоолэ суурлар сылдысталыр.
Совет чуртум хамаатызы болган хүнүм
Соруум кирип, өөрүп-хөглеп чарлап тур мен!

СОҢГУКЧУЗУ МЕН. 1945 чылдың февраль айда соңгулдага белеткел ажылы хайныш үнген. Бистиң класстың улгады берген оолдарын болгаш кыстарын Татьяна Степановна Спирина башкы даңзылап турарын билир мен. Ам болап чоруурумга, соңгулдага бир-ле дугаар депутадым шилип алыр эргени ап, шуут киржип эгелээним ол ийин. Тываның № 665 соңгулда округу деп чугаа кулаамга ам-даа дыңналып чоруур. Кижи бичизинде дыңназан түвезин утпас чүве-дир он.

1945 чылдың апрель 29. Улуг хүн. Соңгулдаже тускай чалалганы бир-ле дугаар холга алгаш, бадылаан хүнүм ол. Салчак Токаны РСФСР-ниң Дээди Советиниң депутадынга соңгудувус.

Бистиң бир дугаар совет депутадывыс Салчак Тока оңгу классты доозуп турганывыста кежээге чораан. Бистерни Ленинградче өөредип чорударда база ол удээн. Революцияның кавайы — Лениннниң хоорайынга аас-кежиктиг болган бис. Эртем-билиг чедип алдывыс. Культурага өөренип чаңчыктывыс. Анаа өөрүвейн кижи чүге өөрүүрүл. Чоннувуска бараан болуп, ажылдап, чурттап чор бис.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

НАЙЫРАЛ ДУГАЙЫНДА

Демнигде күштүг,
Тепкиштигде быжыг.

Эжишкилер найыралы
Эртине дагны тургузар.

Халышкылар ынаа
Хая-даштан артык.

Малга манаг херек,
Кижээ эш херек.

Эштигде хөглүг,
Эптигде күштүг.

Кижи эзизи найыралда,
Аът эзизи мунушта.

ДЕҢ ЭРГЕ БОЛГАШ ХОСТАЛГА

Тыва чон Совет Эвилелиниң акы-дуңма өг-бүлезинге эки тура-биле бактаап киргенден бээр бөгүн үжен дөрт чыл болган. Ол аас-кежиктиг хүнну, тываларның амыдыралында төөгүлүг эргилдениң ужур-дузазын кижи үнелеп, сактып четпес. Аас-кежиктиг амгы шагже, а алызында оон чырыткылыг келир үеже ханылаан тудум, эрткен оруувусту эргий көрүп, төөгүлүг шилилдени болгаш базымны ылап шын кылганывыска чоргаарланыр бис. Аас-кежикче шиитпирлиг базым чогум-на ынчан эгелээн.

Каш хонук бурунгаар чаа Совет Конституцияның бир чыл оюн демдеглеедивис. А ол Үндезин Хоойлу чүгле совет кижилерге эвес, а бүгү делегейниң күш-ажылчы чонунга улуг ужур-дузалыг. Американың Каттышкан Штаттарының Бриджпорт университединиң профессору Каннин мынча дээп-дир: «ССРЭ Конституциязы совет кижилерге америк ажылчы чоннуң күзеп-даа шыдавазы эргелерни тывыскан-дыр». Оон дугайында бижээн херээ чүү боор деп, чамдык кижилер кайгай бээр-даа чадавас. Херектиң ужуру мында эвес. Конституция дээрге чүгле теоретиктиг документ эвес, а бистиң хүн бүрүдеги амыдыралывыс ышкажыл. Бирээде мындыг-дыр. А ийиде, АКШ-тың президентизи Дж. Картер эрге-дужаалын ээлеп ал сал-ла, социалистиг чурттарда, оон иштинде Совет Эвилелинде кижиниң эрге-шөлээзин кызып кыйып турар дугайында нүгүлдүг шуугаазынны эгелээн.

1. НҮГҮЛ. ООҢ СОРУЛГАЗЫ

Шуугаазынга кижи бүзүрээр кандыг-даа барымдаа чок. Чүге дээрге ол америк пропаганданың ээлчеглиг нүгүлдээшкини-дир.

Маңаа эргелерге, ылаңгыя биче улустарның салым-чолунга хамаарыштыр чүгле чамдык чижектерден кирип көрээлиңер. Баштай айтырыг. Америк политиктер, идеологтар социалистиг чурттарда, ылаңгыя Совет Эвилелинде кижиниң эргезиниң дугайында шуугап-ла турар-дыр. А херек кырында мында (АКШ-та) байдал кандыгыл ынчаш?

Кижиниң хөй санныг эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң арасында ажылдаар эрге кол черни ээлеп турар. Бисте ажылдаар эрге херек кырында амыдыралда боттанган. Совет кижилер 45 чыл ажыр үеде (ону дораан уттупкаары берге болгай) ажыл чок деп чүвени шуут уткан. А амгы үеде 7 миллион америк ажылчын кылыр ажыл чок. Ылаңгыя ак кештиг эвес улустарның арасында ажыл чок кижилерниң саны көвүдүг хөй. Соңгулда кампаниязының үезинде Дж. Картер күзелдиг кижи бүрүзүнге ажыл бээрин вазаан турган. Ол президентиниң эрге-дужаалын ээлеп алгаш, ажыл чоктарның санын 5 хуу кызырарын хүлээнгеш, 1977 чылдың август 5-те 200 муң аныяк ажылчыннарны ажыл-биле хандырар миллиард долларны зускайлаан. Бо дээрге далайга дамды-биле дөмей чүве ышкажыл!

Бо бүгү-биле чергелештир аныяк кижилерниң бага эр, херээжен ажылчыннарның деңге кылган ажылының төлевири аажок ылгалдыг. Өскээр чугаалаарга аныяктарга, херээженнерге эвээш шалың төлеп турар.

1976 чылдың февраль эгезинде Соңгу Каролина штатка шажынчы Бен Чейвис баштаан кара кештиг чурттакчыларның хамаатыр эргелери дээш эрес-маадырлыг демиселчилерин дөгерезин кара-бажыңнап каан. Кара кештиг тос ашакты болгаш ак кештиг херээжен ниитизи-биле 282 чылга шииткен! Олар чүү дээш «буруудааныл?» Чүге дээрге олар кара кештиг кижилерге дең эрге тывыссып дээш шимчээшкинге киришкен. Хинчээ-ле ол.

Американың үндезин чурттакчылары — индейлер кедергей багай байдалда чурттап турар. Чижээ, Соңгу Дакота штатта Пайн-Ридж дээр черде он бир муң индейлер ажык дээр адаанда майгыннарда, аажок ядыы-түреңги, кандыг-даа эмчи дузаламчызы чокка чурттап келген.

Шак мындыг чижектерни төнчү чогу-биле уламчылап болур. Болар чүнү херечилеп турарыл? АКШ-тың пропагандазы социалистиг чурттарда кижилерниң эрге-шөлээлериниң дугайында дүн, хүн чок шуугап турар-даа, ол чурттуң бодунда кижилерниң эргелеринге хамаарыштыр байдал аажок дүвүреңниг ышкажыл. Нүгүлдүң сорулгазы — кижилерниң караан чаап, мегелээри.

2. ШЫН. ООҢ АЧЫЗЫ

Кижиниң бүгү деңг эргезин, хосталганы болгаш аас-кежикти чүгле ниити өнчүге үндезилеттинген социалистиг ниитилел хандырган. Тыва чон феодалдарның болгаш даштыкы ижелекчилерниң каш дакпыр дарлалының адаанга чурттап чорду. Бистиң өг-бүлелеривис чаагай амыдыралче ынаг чүткүлүн аас чогаалында арттырып каап. Тыва даглар, хемнер, ховулар хектүг болгаш муңгаргай ырларны чүс-чүс чылдарда дыңнап келген. Октябрь, орус ажылчын аңгы Тыва чонну дарлалдан хосташканын билир бис. Кижи бүрүзүнге аас-кежиктиг, чурттаалганы хандырар деп Октябрьның кол идеязы ындыг болган. Ону амыдыралга боттандырар дизе, чаа амыдыралды — социалистиг ниитилелди тургузар апаар.

Делегейде бүгү чүве харылзаалыг. А ол ышкаш Ленинниң саскан теве тудуп чиир деп тывалар чугаалажыр. Кераңгы-бүдүүлүк чоннуң бижикке, оларны күрүне болгаш хөй-ниити херектерин эргелеп башкарарынга өөредиринге, көшкүн араттарны суурлажып амыдыралче шилчидеринге, оларны коллективтиг ажылга чаңчыктырарынга, кысказы-биле чугаалаарга экономиканың болгаш культураның таваан салып, ол бүгүнү сайзырадырынга дуза херек. Үлетпүрнүң, транспорттуң, харылзааның база кадык камгалалының үндезиннерин тургузуп, ол бүгүнү бурунгаар хөгжүдеринге база дуза херек. Тыва чонга акы-дуңманың дузазын совет улус бүгү тала-биле көргүскен. А дайынның кадыг-берге чылдарында араттар Совет Эвилелинге база дузалаан.

Ынчангаш дайынның чалбыраажы хып турда-ла, тыва чон хөй националдыг совет улустуң найыралдыг өг-бүлезинге эки туразы-биле каттыжып, салым-чолун кезээ мөңгеде каткан. Социализмниң оруу — аас-кежиктиң оруу дээрзин тыва кижи бүрүзү угаан-медерели-биле болгаш сагыш-сеткили-биле хандыр билген.

Кыска үениң иштинде тыва чер тоолда дег чаартынган, тыва чон дагның чоргаар эзири дег чалгыннаткан. Үлетпүрнүң, кедээ ажыл-агыйның, культураның, улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының чүс-чүс чаа оргээлери туттунган. Өрген турбаан тайгалар, даглар эдектеринде кода-хоорайлар туттунган, бүгү-эвилел ужур-дузалыг комбинаттар үнелиг продукцияны Төрээн чуртка оргуп турар. Хову-шөлдерде күштүг тракторлар, комбайннар шуушкан, чер ажылында мал чеминиң белеткелинде кызыл хол-биле кылыр ажыл көдүүс эвээжээн.

Дээди, ортумак өөредилге черлеринде, школаларда алдан ажыг муң оолдар, кыстар бичии чаштар өөренип, янзы-бүрү эртемнериниң үндезиннерин шиңгээдип ап турар. Чүс-чүс аныяктар чурттуң дээди өөредилге черлерин доозуп ап келген.

Бо бүгү дээрге социализм үезинде кижилер боттарының эргелерин канчаар боттандырып турарының тодаргай херечизи ышкажыл. Тыва капиталистиг оруктуң хажызы-биле эрткеш, сайзыраңгай социализмни тургузуп алган. А ол дээш демиселге кижи бүрүзү арга-мергежилин бүгү тала-биле сайзыраткан. Көшкүн араттарның ажы-төлү ам дээди эртемниг инженерлер, башкылар, эмчилер, эртемденнер, кедээ ажыл-агыйның специалистери апаргылаан.

Бисте күш-ажылдың кижизи эң-не хүндүткелдиг. Оларның арасында алдарлыг кижилер, күш-ажылдың маадырлары, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутаттары эңмежок. Кижи бүрүзү ажылдаар, өөренир, дыштанып, кадыын камгаладыр болгаш өске-даа эргежок чугула эргелерлиг. Ол бүгү эргелерни күрүне магадылап турар. Кым-даа даартагы хүн кандыг болур ирги деп сагыш човавас.

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республика — совет улустарның бузулбас найыралдыг өг-бүлезиниң долу эргелиг кежигүнү. Ол бодунуң эргезинге хамааржыр айтырыгларны боду шиитпирлээр, ооң чөпшээрели чокка республиканың девискээрин кым-даа өскертир эргежок.

Хааннығ Россияның кыдыг-кызытаар булуңу турган Тыва Совет эрге-чагырганың, Коммунистиг партияның ленинчи национал политиказының ачызында сайзыраңгай аграр-индустриалдыг республика апарган. Оон экономиказы болгаш культуразы шуукып хөгжээн. Мында хөй националдыг совет кижилерниң найыралдыг оолдар, кыстары ажылдап, өөренип, чурттап турар.

Делегейниң шыны дээрге социализм тургузуушкуну-дур. Октябрь күш-ажылдың кижизинге чырык чер кырында бир дугаар эң-не шынчы ниитилел — социализмни тургузарының оруун ажыткан. Ол ниитилел бүгү кижилерге, улуг, биче чон бүрүзүнге ёзуут дең эргени болгаш хосталганы хандырган. Социализмниң — шынның оруунуң ачызы мындыг-дыр. Буржуаз пропаганда чежемейниң-даа шуугап турза, кайда шын, а кайда нүгүл деп чүвени социалистиг амыдырал сойгалап, бодунуң изи-биле делегейниң сая-сая күш-ажылчы кижилерин эдертип орар. Оларның-биле кады бурунгу болгаш кезээде аныяк тыва черниң аас-кежиктиг кижилери деңге базып чорлар.

М. БАПЫР-ООЛ,
философия эртемнериниң кандидады.

Парторганизацияларда отчёттар болгаш соңгулдалар

ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС

Партияның XXV съездиниң болгаш СЭКП ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шиитпирлеринге дүүштүр совхозтуң партия организациязы чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Планныг онаалдаларны күүседир, ажылчы чоннарның амыдырал байдалын улам ыңай экижидер дээш кылган чүүлдер эвээш эвес. Ылангыя СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле хемчеглерни ап, бүгү күштү мал чеминиң белеткелинче, кыштаглаашкынга белеткелче мөөңнээн.

Эрткен тос айларда совхоз күрүнеге эът садарының планын 101 хуу, сүттү 104 хуу күүсеткен. Төрүүр бода малдың саны эрткен чылга бодаарга 101 хуу өскен.

Совхоз мал чемин белеткээр талазы-биле районнуң ажыл-агыйларының аразында социалистиг чарышка ийи удаа тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады наалап алган. Амгы үеде бөдүүн мал чеми белеткээрниниң планы 97 хуу күүсеттинген. Көп-Соок шыгындан сиген кезери, мал чеми белеткээр ажыл уламчылап турар. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының коллективи (эргелекчизи М. К. Норбу, партия организациязының секретары Р. Х. Билчей) күжениишкинниг ажылдап келген. Ында партия организациязы профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының кужунге деңнып ажылдап турар. Коллективте корум-чурум эки. Ферманың ажыл-ишчилери, кыштаглаашкынга белеткелдерни боттарының күжү-биле чорудуп турар. Мал чеми белеткээр планын 110 хуу күүсеткен. 200 тонна өдекти бөлүп алыр планың ажыр боттандырган. Саанчылардан коммунистер К. Сагды, Б. Куулар, Р. Билчей олар өңгү беш чылдың үш чылдарының планын хуусаа бетинде күүседипкен.

Совхозтуң дирекциязы уруглар албан черлериниң тудугларын калбартып, 120 олуттуг интернатты туткан. Кызыл-Даг салбырында 25 олуттуг, Мажалыкта 20 олуттуг уруглар садтарын ажыткан.

Мал, чер ажылында мурнакчылар хөй. Өшкү кадарчызы С. Сандуу 105 анайны, хойжулар С. Хертек 106, К. Сериң 90 хураганны чүс башка онаапшыр камгалап ап, бир хойдан-на 1,3—2,5 кг чедир дүктү кыргаан.

Ынчалза-даа парткомнуң организакчы ажылында ам-даа улуг четпестерниң барын чоокта чаа «Тээли» совхозта парткомнуң отчёт соңгулдалыг хуралынга демдеглээн. Аңаа отчет илеткелди парткомнуң кежигүнү Д. Х. Хирбаа кылган.

Ылангыя партия хуралдарынга хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин хынаар, коммунистерге дыңнадыр талазы-биле ажылын бригадада парторганизациялар, партком чедир кылбайн келген. Салбырларның парторганизацияларының хуралдарынга профэвилел болгаш комсомол организацияларының ажылының дугайын чугаалажып турза-даа аңаа хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин кошкак тургускан. Негелдениң кошкаандан ол организацияларның ажылы суда. Ажыл-ишчилерниң, ылангыя аныяктарның ортузунга чарышты эрңгей организастаан. Ортумак школа дооскаш доктаамал ажыл кылбайн турар аныяктар ортузунга ажылды совхозта комсомол комитеди кошкаткан. Ооң түңнелинде аныяктарның корум-чурум үрээр чоруу Кызыл-Даг, Найырал салбырларында эвээжевейн келген. Комсомолчу-аныяктарның ортузунга политиктиг база экономиктиг өөредилгени эрңгей чорудуп келген.

Бо чылдың февральда бүгү коммунистерниң хуралынга хууда малды совхозтуң малындан аңгылаар дээн шиитпир күүсеттинмээн. Шиитпирни күүсетпээн дээш харысалгалыг кижилерге партком кандыг-даа партийжи хемчег онаавааан. Совхозтуң бүгү комсомолчуларының хуралындан Кызыл-Даг салбырынга комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадазын тургузар талазы-биле шиитпирни хүлээп алза-даа ол күүсеттинмээн. А дирекция чери комсомолчуларның ындыг эгелээшкинин деткиир, боттуг дуза чедирер талазы-биле ажылды четпес чоруткан. Парткомнуң кодээ Совет, улусчу контроль бөлүү ышкаш организацияларга удуртулгазы база кошкак.

Ол ышкаш специалистер болгаш культура албан черлериниң ажылдакчылары-биле ажылда улуг четпестер барын эрткен чылын-на отчёттуг хуралга санал бергеннер чидии-биле шугумчулээн. Ындыг турбуже ол четпестер катаптавышаан. Специалистер хууда планнарынга дүүштүр канчаар ажылдап турарыл? Бөже угланган негелде парткомнуң-даа, дирекцияның-даа талазындан кошкак тургустунган. Ооң түңнелинде мыңчага чедир совхозтуң девискээринге кандыг уксаның хойларын өстүрериниң дугайында ажыл бөзин шиитпирлеттинмээн. Чылгы малды өстүрериниче кичээнгей кошкаан. Малды ажаап-тежээринде четпестер хөй. Ниитизи-биле совхозта малдың баш саны кудулап турар. 1975 чылдың төнчүзүнде турганы-биле деңнээрге хөй бажы 6218, өшкү 1670, бода 154, чылгы 141 башка кызырылган.

Специалистерниң талазындан малчыннарның харысалгазын бедидер дээш ажылды четпес организастаанындан янзы-бүрү чылдагааннар-биле мал бажы дудадып, өре-самчыгдал кылыр чорук ам-даа бар. Ону парторганизацияның хуралдарынга каш удаа чугаалажып келген. Бо чылдың эгезинден бээр 212 баш шээр мал, 23 чылгы, 8 бода өре-самчыгдалдың уржуундан хораан. Кадарчылар К. Канчыыр, Х. Чорбаа, М. Имит, Б. Шожал олар 28—47 баш чедир өре-самчыгдал кылган.

Чер ажылының культуразы агротехниктиг негелделерге четпес тургустунган. Суггаттың черлерден бээин ап турар дүжүт чылдан чылче кудулап келген. Чер ажылының специалистериниң ыракта чедир ажылдавайн турарын партком отчёт-соңгулдалыг хуралынга демдеглээн. Механизаторлар, суггатчылар ортузунда ажыл кошкак. Кадрларны шилиир, таарыштыр тургузар, кижизидер талазы-биле ажылдың четпезинден совхозта специалистерниң, бригадирлерниң үнер-кирери, солчуру хөй.

Коммунистерниң партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының талазы-биле ажылды чогуур деңнелге чорутпаанындан ажылынга, уруг-дарыының өөредилге-кижизидилгезинге харысалга чок чамдык коммунистер бар. Парткомнуң болгаш партия организациязының ажылынга коммунистерниң киржилгези, идепкейи чавыс. Отчёттуг үеде партияның хүрээлең өзүлдези эвээш болуп, чүгле 6 кижини хүлээп алган. Кызыл-Даг салбырында парторганизацияның хүрээлеңи шуут өспээн. Партияга комсомолду дамчыштыр хүлээп алырынче кичээнгейни күштелдирери чугула болуп турар.

Эрткен өөредилге чылында совхозтуң девискээринге партийжи өөредилгениң 13, экономиктиг өөредилгениң 5 школалары болгаш бөлгүмнери тургустунган. 35 агиткартырага өөредилгени база организастаан. Ээр-Хавакка, Кызыл-Даг салбырынга партийжи болгаш экономиктиг өөредилгени организастыг чоруткан. Ынчалза-даа малчыннарның өөредилгезинче кичээнгей ам-даа кошкак. Найырал салбырының чамдык хойжу бригадаларында кижилер эрттирер кызыл-булуңнар безин чок. А кызыл-булуңнар тудар дугайын салбырларда парторганизацияларның хуралдарынга чугаалажып турза-даа хүлээп алган шиитпирлер саазын кырында арткан.

СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр парткомнуң организастыг болгаш политмассалыг ажылын улам күштелдирериниң сорулгаларын айыткан доктаалды «Тээли» совхозтуң коммунистери отчет-соңгулдалыг хуралга хүлээп алган. Партком секретарынга Д. Х. Хирбааны соңгаан.

Б. БАРБА,
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР

Чоокку хүннерде Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунга районнарда кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелеледериниң болгаш совхозтарның кол бухгалтерлериниң семинары эрткен.

Семинарга СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр кодээ ажыл-агыйын моон соңгаар хөгжүдеринде эң чугула звеноларның бирээзи эге болгаш бухгалтер учедун шын, чогуур үезинде чорударының, саң-хөө болгаш чээли херээниң республиканың үстүкү удуртур органнарынга ажыл-агыйларның база районнарның бүдүрүлге эргелеледериниң отчёттары, экономиктиг информациялары оларның кылып турар ажыл-херээ-биле ылап дүгжүп турар кылдыр бедик деңнелге чедип алырының айтырыгларын чугаалашкан. Кылдынган илеткелдерде болгаш лекцияларда социалистиг өнчүнү камгалаарының айтырыглары кол черни ээлеп турар.

Совхозтар биле тудуг организацияларының аразынга ажыл-агый керээлерин чарарының чуруму болгаш оларның күүселдезин дээш материалдыг харысалга дугайында база хамааты хоойлужудулгазының элээн нарын, маргылдаалыг айтырыгларын министерствонуң хоойлу-дүрүм болгаш керээ ажылының талазы-биле килдизиниң начальниги В. Северновский дыңнакчыларга билдингир кылдыр тайылбырлаан.

Совхозтарның ажылчыннарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын шаңнап-мактаарының фондузун ажыглап турарында частырыгларның база четпестерниң тывтып кээп турарының чылдагааннарын, оларны моон соңгаар болдурбазын чедип алырын тодаргайлаан.

Учёт талазы-биле республиканың дээре совхозтарының бухгалтерлери боттарының арга-дуржулгазын солушканнар.

Семинарның сөөлгү хүнүнде Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозче үнүүшкүн кылып, ында учёт-отчётту канчаар организастап тургусканы-биле таныжып, көскү дуржулга солчулгазын кылган. Совхозтуң кол бухгалтери А. И. Шишова бухгалтер учёдунуң дешилгелиг хевири — курнал-ордерлерге учётту чорударга бухгалтер учёдунуң өске хевирлеринге бодаарга ооң ажыктыын тодаргай чугаалаан.

Чогуур үезинде организастап чоруткан бо семинар-хуралдан ажыл-агыйларның болгаш кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелеледериниң бухгалтерлери дыка хөй ажыктыг чүүлдерни билип алганнар.

Д. КАРА-САЛ,
Кодээ ажыл-агый министерствозунуң контроль-ревизия килдизиниң начальниги.

БЕЛЕК

БАКУ. (СЭТА-ның корр. В. Морозов). Азербайджанның найысылалында Нариманов районнуң ажылчы чоннары ССРЭ Конституциязының бир чыл оюнда кончуг эки белекти алганнар. Футбол шөлүнден, маңнаар оруктардан болгаш секторлардан, ойнаар шөлдерден тургустунган спорт-кадыкшылгаңың ховар дээн комплекизин ажыттынган. Кадыкшылга ордузунуң кастаалкан чүүлү болза беш бассейннерни каттыштырып турар суг төвү болур.

Республикада ол комплексти районнуң 80 ажыг бүдүрүлгелериниң акша-хөреңгизин кооперастаанының үндезинниге туткан. Партия райкомунуң чанында тургускан тускай штабтың контрольдап турганы тудугга ажылдап хостуг үеде 80 муң ажыг ажылчыннар болгаш албан-хаакчылары киришкен. Хөй санныг энтузиастыг тудугжулар баштайгы маргылдааларының киржикчилери болган. Ооң тиилекчилеринге ССРЭ Конституциязының бир чыл оюн аттыг шаңналдарны тывыскан.

Районда ам 73 муң ажыг кижи үргүлчү күш-культура болгаш спорт кылып турар, 20 муң ажыг ажылчылар разрядтарны ап алган база ынча кижи ГТО демдектерин чедип алган. Спорт-кадыкшылга комплексин ажылчын спорттуң чаа энтузиастарын кыйгырар деп, СЭТА-ның корреспондентизинге партияның Нариманов райкомунуң бирги секретары Н. Х. Ахмедов дыңнаткан.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

Допчу медээлер

ВСР-НИҢ ЧАЗААНЫҢ ХУРАЛЫ

ХАНОЙ. Вьетнам улус бойдустуң аннаа таварышкан халаптарының улуг уржуктарын ажып эрттеринге эргежок чугула чүүлдерлиг деп, Вьетнам Социалистиг Республиканың чазааның премьер-министр Вам Ван Донгтуң даргалаашкыны-биле болган хуралынга онзалап демдеглээн.

Вьетнам улус бойдустуң халаптарын ажып эртер, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң өзүлдезин хандырарынга бүгү күжениишкиннерин салыр, төрээн чуртунуң тургузуушкунунга болгаш камгалалынга чаа-чаа тиилелгелерни чедип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээрзинге чазак чөвүлели бүзүрелин илергейлээн.

ОЛАР БАЙЫРЛААН

ЛИМА. Перунуң ажылчын аңгызының дайынчы организациязы—Перунуң Коммунистиг партиязының үндезилеттинген хүнүнден бээр 50 чылынга холбаштыр ук партияның Төп Комитединиң байырлыг хуралы Лимага болган. Перунуң Компартиязының удуртукчулары болгаш активчилери, өске чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының ол юбилейин байырлаарынга барган төлээлекчилери, оларның аразында СЭКП-ниң делегациязы, ол хуралга олурушкан.

Перунуң Компартиязының Төп Комитединге СЭКП Төп Комитединиң байырлыг чагаазын хуралдың киржикчилери аажок улуг сорук кириишкин-биле уткаан.

АЛДАРЛЫГ ЮБИЛЕЙ

НИКОЗИЯ. Кипрниң Күш-ажылчы улузунуң дештилгелиг партиязының Чиңгине секретары Эзекиас Папаиоаннунуң чеден харлааның Кипрниң дештилгелиг хөй-ниитизи байырлалдыы-биле демдеглээн.

Кипр улустуң шынчы оглу Э. Папаиоаннунуң хөй чылдардагы үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазының дугайында дыңнадыгны Никозияга болган массалыг хуралга Кипрниң Күш-ажылчы улузунуң дештилгелиг партиязының Чиңгине секретарының оралакчызы А. Фантис кылган. Э. Папаиоанну харыы сөс алгаш, бодунуң чонунуң шынныг херээ дээш демиселге күжүн болгаш энергиязын харам чокка бээрин партиязынга, Кипрниң бүгү күш-ажылчы чонунга бүзүредип чугаалаан.

Совет бедик шаңнал—Октябрь Революциязы орден-биле, ол ышкаш Болгарияның, Герман Демократтыг Республиканың, Польшаның болгаш Чехословакияның орденнери база медальдары-биле Э. Папаиоаннуну шаңнааның дугайында дыңнадыгларны хуралдың киржикчилери диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

(СЭТА).

Делегейге кады ажылдажылганың чугула фактору

Чөөн болгаш Барыын чүктерниң арызынга садыг-экономиктиг харылзааларны улам калбартырының чугула айтырыглары Делегейниң садыг палатазының Орландога (АКШ-та) доозулган 26-гы конгрезиниң кол кичээнгейинге турган.

Социалистиг күрүнелерниң болгаш барыын талакы чурттарның арызында экономиктиг харылзааларның соксаал чок өзүлдези «душкуурлуг чоруктуң чавырлыышкынынга, ниитизи-биле Чөөн болгаш Барыын чүктерниң арызында харылзааларны быжыглаарынга идиг берип турар» деп барыын-герман үлетпүр-садыг каттыжыышкынының президентизи Отто Вольф Вон Амеронген демдеглээн. Экономиктиг дузалажылга чөвүлелиниң чурттары Барыын чүк-биле ажыктыг экономиктиг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге шынчы сонуургалдыг идегелдиг садыглажыкчылар болуп турар деп ол демдеглээн. 1977 чылда Чөөн болгаш Барыын чүктерниң арызынга садыглажыышкынның ниити хемчээли 58,9 миллиард доллар болганын ол айыткан.

Экономиканың болгаш үлетпүрнүң талазынга ССРЭ-ниң болгаш Германияның Федеративтиг Республиказының үр хуусаалыг кады ажылдажылгазын хөгжүдериниң база ханыладырының дугайында бо чылдың майда ат салдынган дугуржулганы президент бедии-биле үнелээн.

Америк-совет садыг—экономиктиг чөвүлелдиң америк таладан баштаар чериниң даргазы У. Веритиниң чугаазын конгресс киржикчилери улуг сонуургал-биле уткаан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев-биле чоокта чаа Москваға ужурашканының дугайын ол чугаалаан. Совет Эвилели-биле ажыктыг садыг-экономиктиг кады ажылдажылганы хөгжүдерин АКШ-тың садыг-үлетпүр бөлүктери аажок сонуургап турар деп, ол медеглээн. Л. И. Брежнев-биле ажыл-херекчи, боттуг ужуражыышкын ооң-биле холбаштыр бистерге, АКШ-тың садыг-үлетпүр бөлүктеринге, аажок улуг сонуургалды хайнынтырган. Совет Эвилели АКШ-биле кайы-даа талага ажыктыг чаагай харылзааларны калбартыр дээш, садыглажыышкынның талазында бар моондактарны чайладыр дээш чайгылыш чокка туржуп турарын Л. И. Брежнев база катап онзалап демдеглээн деп У. Верити дыңнаткан.

Ийи чурттуң арызынга садыг-экономиктиг харылзааларны чогумчударынче Л. И. Брежневтиң кыйгырыын америк-совет садыг-экономиктиг чөвүлел деткип турар болгаш ол талазынга күжениишкиннерин салып уламчылаар деп, У. Верити медеглээн. Садыглажыышкынга ылгай көөр чорук кайы-кайызынга ажыктыг болурунуң эрге-ажыктарынга таарышпас болгаш совет-америк харылзааларның бүгү кавызынга бак салдарын ам безин чедирипкен деп ол демдеглээн.

В. МАТЯШ,
В. ЖЕРЕБИЛОВ.

Чили патриоттарның турuштуг чоруу

ГАВАНА. Чилиниң Коммунистиг партиязы Пиночеттиң фашистиг хунтазының кемниг үүлгедиглерин, ооң чили патриоттарны узуткап турарын шииттирлиг буруу шапкан.

Фашистиг хунтаның «өлгеннер» азы «ис чок читкеннер» кылдыр дыңналып турары, политика талазы-биле хоругдаттырган хөй кижилер херек кырында дириг болгаш хилинчектедиишкинде турар деп, Чилиниң Компартиязының Гаванада парлап чарлаан медегелинде айыткан.

Ынчангаш «чиде берген» патриоттарның амы-тынын камгалап алыр дээш бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылыры эргежок чугула. Боттарының оолдарын, ашактарын болгаш улуг-биче акы-дуңмаларын хостазын дээш демиселди чорудуп турар чили херээженнерниң—политика талазы-биле хоругдаттырган нелерниң, херээженнерниң болгаш угба-дуңмалышкы кыстарның эрес-маадырлыын база турuштуун ол медегелде онзалап демдеглээн.

Политиктиг чылдак-биле кара-бажыңнарда болгаш албадал лагерьлеринде хилинчектеттиргеннерни хостазын дээш чили улус моон соңгаар-даа шудургу демисежир дээрзинге бүзүрел документиде илергейлеттинген.

(СЭТА).

ФОТОКАЛЕЙДОСКОП

ГДР. XVIII чүс чылда-ла кылган ындыг хүн шактары Таубенхайм суурда (Дрезден округ) хөй бажыңнарның хаваларын каастап турар. Чурукчунуң чаарган кылган ол шактары ам-даа бодунуң ажылын мурнукузу ышкаш күүседип турар болгаш ооң-биле кады түс черниң онзагай солуун чүүлдери болур.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

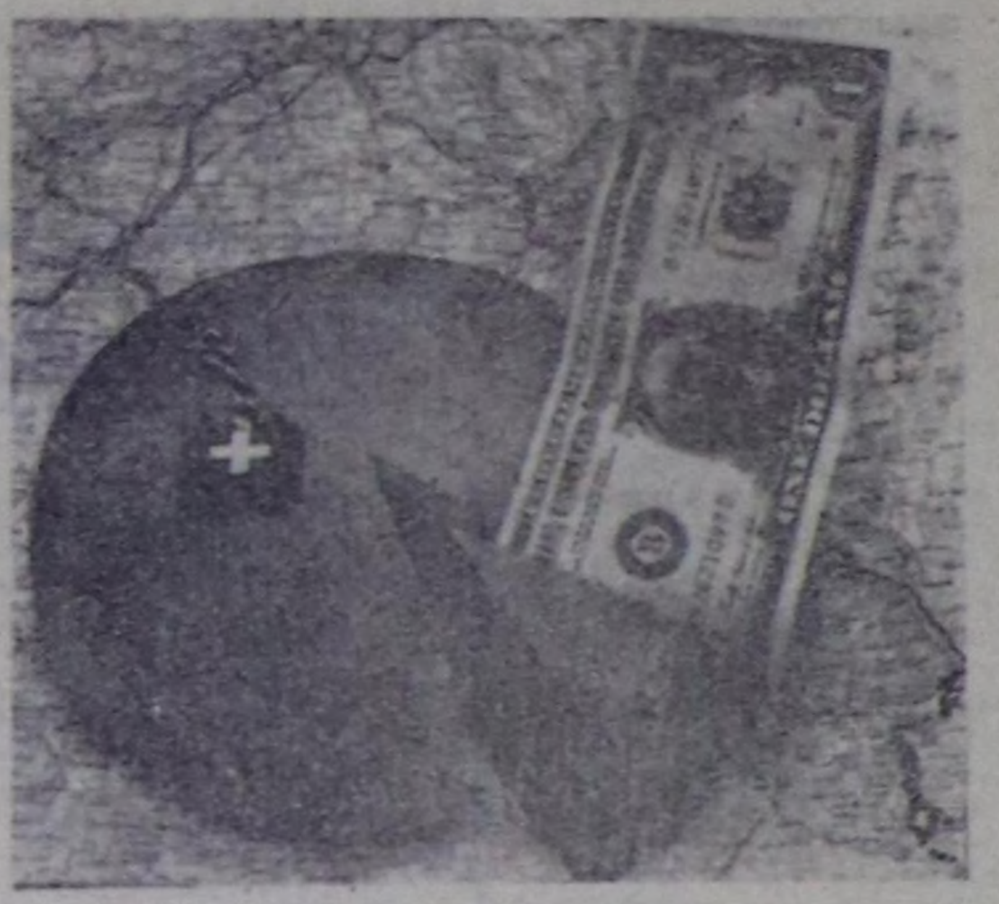

Майнда-Франкфуртта ГФР-ниң кол акша биржазында америк долларның үнези дүргени-биле кудулап турар. Бир доллар 1,9336 маркага деңнежир. Барыын Германияда акша операцияларының бүгү төөгүзүнде америк долларның үнези бодунуң эң кудуку деңнелинге чоокшулажы берген.

Швейцар франкының үнези ооң-биле кады көдүрүлген деп демдеглээн. Барык-ла хүн бүрүзүнде ооң үнези улуу-биле бедип турар.

ЮПИ агентилелиниң вептереткен бо фотомонтажы америк долларның үнезиниң ээлчеглиг кудулаашкынының соонда бир доллар-биле чүгле 100 грамм швейцар быштакты садып ап болурунуң дугайын херечилеп турар.

ЮПИ—СЭТА-ның телефотозу.

ЧЕПСЕГЛЕНИИШКИННИ ДҮЖҮРЕРИ — САРЫЫЛДЫГ ШИЛИИШКИН

ВАШИНГТОН. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынын быжыглаарын, боо-чепсекти эндере бүдүрерин болдурбазының онза чугулазын америк хөй-ниитиниң калбак кезектери улам хөйү-биле медереп билип турар. Тайбыңны эргим үнелеп турар политиктиг ажылдакчылар, хөй-ниити организациялары, бүгү-ле американнар стратегтиг шавар халдаашкынның боо-чепсектерин кызыгаарлаар дугайында совет-америк чугаалажыышкыннарны дүрген-не доозарын, боо-чепсектерни айыылдыг ёзу-биле эндере бүдүрүп турар чорукту соксадырын АКШ-тың чазаандан негеп турар.

АКШ-тың политиктиг көскү ажылдакчызы, даштыкы херектер талазы-биле сенат комиссиязының кежигүнү Ф. Черч стратегтиг шавар халдаашкынның боо-чепсектерин кызыгаарлаар дугайында чаа дугуржулганы бодунуң быжыы-биле деткип турарының дугайын медеглээн. Ол айтырыг дугайты Женевада совет-америк чугаалажыышкыннарның чоруп турары-биле тодаргай таныжылга ук дугуржулгага ат салыры «АКШ-тың национал айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга шуут таарыжыр» деп чүвени бүзүреддиг көргүскен деп, парлаан медегелинге ол онзалап демдеглээн. Стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаарлаары ийи чурттуң амыдыралчы эрге-ажыктарынга бир дөмей таарыжыр деп ол айыткан.

Боо-чепсекти болгаш шериг чарыгдалдарын үргүлчү немей өстүрер чорукту соксадырын америк эртемденнер — Массачуссеттиң технологтуг институдунуң профессору Ф. Моррисон биле Гарвард университединиң ажылдакчызы П. Уолкер АКШ-тың чазаандан негээн. Көрей болгаш вьетнам дайынга аажок улуг чарыгдалдарны санааска безин, 1945 чылдан эгелээш АКШ чепсегленишкинге аажок хөй түңну—2 триллион долларны чарыгдаан деп, «Сайентифик Американ» журналга парлаан чүүлүнге олар демдеглээн. Амгы саң-хөө чылында Пентагонга шиитпир-биле 130 миллиард чыгам долларны берген—федералдыг бюджеттиң чарыгдалдыг кезээниң барык 40 хуузу ол-дур. Сөөлгү үжен чылдарда шериг машиналарын кандыг-даа угаан-сарыылдыг хемчээлден үргүлчү ажыр бүдүрүп келген болгаш ол чорук Каттышкан Штаттарны Вьетнамга дайын ышкаш ындыг чаа шериг авантюразынче, азы алызында барып халаптыг ядролуг дайынче кирр тырттыптар айыылдыг уржуктарлыг кылдыр саадаар бис деп, ол эртемденнер онзалап демдеглээн.

Боо-чепсекти эндерилдир бүдүрерниң эгелекчизи болу берген АКШ боо-чепсекти соксаал чокка эндере бүдүрериниң «ээрилиин кошкадыр» болгаш боо-чепсекти кызыгаарыпче кирер ужурлуг деп, америк эртемденнер демдеглээн. АКШ бодунуң айыыл чок турар байдалынга кандыг-даа каража чокка бодунуң стратегтиг, шериг-далай, шериг-агаар болгаш куругаг чер күштерин боттуу-биле кызырып болур ийик дээрзин олар тодаргай анализтеп көргүскеннер. Ындыг чорук аажок хөй акша камналгазын берип, иштики айтырыгларны шиитпирлээрнинге немелде хөреңгилерни берип, делегейни кижилерниң амыдыралынга айыыл чок кылып болур ийик деп ол эртемденнер айытканнар.

Ю. ЛЕВЧЕНКО.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТТАН медээлер ёзугаар алырга, «Ливан фронт» дижир чүведе бактаап турар ливан консерваторларның чепсектиг кезектериниң болгаш тайбыңны деткиирниң араб күштериниң аразынга сес хонуг тулчуушкуннарның соонда ливан найысылалда байдал элээн оожурган.

Аткылажыышкынны соксадыр, кылыктанмайн, топтуг бсалур болгаш барыын үзелдиг күштерниң чөңгээлеринге харылавас деп, арабтар аразының күштериниң командылал чери боттарының кезектеринге дужаал бергениниң соонда чепсектиг мөгелдежишкиннер соксаан. Чуртка айыыл чок болгаш оожургалдыг чорукту хандырар дээш арабтар аразының күштери ындыг хемчегни алганын командылал чериниң дыңнадыында чугаалаан. Барыын үзелдиглерниң чепсектиг кезектери база сөөлзүреди аткылажыышкынны соксадыр ужурга таварышкан. Ынчалзажок Бейруттуң чөөн талазында артиллерия боолаашкыннары ам-даа чаңгыланып турар. Барыын үзелдиг христиан кезектер отрядтарындан снайперлер база боолаашкынын соксатпаан.

Израиль-биле кады ажылдажып турар барыын-христиан консервативтиг күштерге дуза чедирип дээш Ливанның эриктеринче чоруткан израиль шериг корабльдериниң араатанныг боолаашкыннарының түңнелинде Барыын Бейруттуң сырый чурттакчылар лыг кварталдары аажок үрелип, каражадаан. Дескен палестиннер чурттаан рэйоннарда чурттаалга бажыңнарын далайдан артиллерия-биле боолап турган, узуткан чок кылган. Бейруттуң чөөн талакы районнарынга база улуг каражаны чедирген. Бомбалаашкыннар түңнелинде ында муң-муң чурттаалга бажыңнары болгаш квартиралар үрелген, чүс-чүс тайбың чурттакчылар өлген. Хоорайның дыка хөй кварталдарында суг болгаш электри хандырылгазы үрелген. Чурттакчылар бажыңбалгат болгаш аъш-чем чок арткан.

Ынчаарга ливан кызыгаарының чоогунда израиль шериглерин мөөңнеешпаан турарының дугайында дыңнадыглар Ливанның мурнуу районнарындан кээп турар. Кэмп-Дэвидке чоокта чаагы сүлчээге сорук кирген израиль дайынзырактар Ливанда байдалды улам чидыгладырерин кызыдып турар. Ливанда барыын-христиан күштерни деткиир дээш Израиль «бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылыр» деп, израиль премьер ажыы-биле медеглээнин Израильдиң «Маарив» солуну бижээн.

Сирияның кызыгаарларынче Израиль немелде шериглерин чорудуп турарының дугайында дыңнадыглар база кээп турар. Кэмп-Дэвидке дугуржуушкуннарның мурнуу чарында болгаш ооң соонда-даа Садаттың дужуп берикчи политиказының түңнелдериниң бирээзи Сирияга удур шериг халдаашкынының кыжаныы болган деп парлалга херечилеп турар.

* * *

Сирияның президентизи Х. Асадтың болгаш Ливанның президентизи И. Саркистиң аразында чугаалажыышкыннар Дамаскыда үргүлчүлеп, Ливанда байдал дугайын чугаалажып турарын парлалга дыңнаткан.

(СЭТА).

Кандыг чурттап чор сен, малчын?

ЧААРТЫЛГАЛАР ХӨЙ БОЛГАН

«Хемчик» совхозтуң малчыннары боттарының амыдыралының культуразын бедидери-биле бо чылын чурттап турар өглерин дерип, чаартыр талазы-биле элээн ажылдарны кылган. Совхозта 32 малчын өг-бүлелерниң 22-ниң өглериниң даштын агартып, иштики дериг-херекселдерин чаарткан. Совхозта хераженнер чөвүлели, суурда агитквартиралар бо ажылды чорударынга малчыннарга улуг дузаны чедирип турар. Агитквартираларның кежигүннери малчыннарга 40 удаа шефтээшкиннерни организастаан. Мында тус-тус коданнарны суурда агитквартира бүрүзүнге быжыглаан. Олар быжыглаттынган малчыннарынга барган, кажаа-хоралын септеп, ооң көржекин коптаржып дуза чедиреринден аңгыда, ол малчынның ниити культурлуг амыдыралын; солун-сеткүүл чагыдып алганын, чурттаар оран-савазының иштики-даштыкы байдалын, уругларының өөредилгезин база сонуургап турарлар.

Хераженнер чөвүлели малчыннарже үнүүшкүн кылып чоруурда садыгжыларны, кижи эмчилерин, амыдырал хандырылга комбинадының совхозта салбырының ажылдакчыларын база кады ап турарлар.

Чамдык өглерниң даштыкы дээвиирлерин болгаш иштики ширтектерин дааражырынга агитквартираларның кежигүннери киришкен. Совхозта бир дугаарында малчын Ховалыг Демир-оолдуң өөн агарты дерип кылган. Ооң соонда бо ажыл улаштыр шуудаан. Малчыннар ортузунга «Эң эки культурлуг өг-бүле» деп социалистиг чарышты организастап, ооң тиилекчилеринге шаңнал-макталды доктааткан. Совхоз чамдык малчыннарның чагыын ёзугаар өг иштинге таарыжыр стол, сандайларны кылдырып берген. А хераженнер чөвүлели (даргазы Урана Монгуш) малчыннарның боттарының акшазы-биле өг шывар ак материалдарны, хевис болгаш өске-даа чүүлдерни садыглар азы автолавка чолаачылары садыгжылар дамчыштыр чагыдып, садып берип, ону амыдырал хандырылга комбинадынга даарадып берип турганнар.

База бир мактанчыг чүве — бо совхозтуң малчыннарының хлебти боттары быжырып алыр кылдыр өөренип алганы болур. Бо бүгү ажыл-херектерниң түңнели эки болуп, малчыннарның культурлуг чуртталгазы бедээн. Малчыннар шупту бажыңнарда чурттап турар.

Чоокта чаа совхозтуң дирекциязы, ажылчын комитеди, хераженнер чөвүлели малчыннар ортузунга «Культурлуг өг-бүле» деп чарыштың түңнелин үндүрген. Чарыштың түңнээрде тускай комиссияны тургускан. Комиссия кежигүннери бүгү малчыннарның аал-оранынга кирип, беседалажып көргеш, түңнелди малчыннарның ниити хуралынга чугаалажып түңнээн. «Культурлуг өг-бүле» деп социалистиг чарышка бирги черни малчын Саая Көк-оолдуң өг-бүлези алгаш, тускай шаңналга четкен. Ол эрткен чайын өөнүң ыяжын боду чазап кылган, иштики көжегелерин болгаш даштын чаарткан, ширтектерин база чаарты тускай пөс материал-биле шыпкан. Ийиги черни комсомолчу кадарчы Саая Нөмдүк-оолдуң өг-бүлези алган. Дараазында шаңналдыг черлерни кадарчылар Саая Серин, Саая Даваа, Борис Хомушку, Ховалыг Демир-оол, Доңгак Очур оларның өг-бүлелери чедип алганнар. Тиилекчилерге тус-тус өртектиг белектерни тывыскан.

Социалистиг чарышты кыжыкы үеде уламчылаары-биле чарыштың чаа негелделерин ажылдап кылган. Малчыннар ам боттарының бажыңнарының септелгезин кылып, ооң иштин-даштын агартып чугайлап эгелээннер.

Хемчикчилерде өг-бүлениң үениң негелдези-биле культуржудуп, чаартыр ажыл мынчаар эгелээн. Районнуң өске ажыл-агыйларының малчыннары оларның үлегерин эдерери черле күзенчиг.

Х. МОНГУШ.

СПОРТ * СПОРТ * СПОРТ

«МОЛОДЕЖЬ ТУВЫ» СОЛУННУҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Ленинчи комсомолдуң 60 чыл оюнга тураскаатккан күскү кросс маргылдаазын «Молодежь Тувы» солуннуң редакциязы организастап эрттирген. Кросс маргылдаазының киржикчилерин дөрт бөлүкке үскен. Бирги бөлүкке республика найысылалының школачылары, ийигизинге — хоорайның ортумак өөредилге черлери, үшкүзүнге — ээзи өөредилге черлери болгаш күш-культура коллективтери маргышканнар.

Болуп эрткен маргылдаага № 14 ортумак школаның, автоорук техникумунуң, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының болгаш Кызыл хоорайның башкыларының шилиндек командалары эң идепкейлиг киришкеннер.

1000 метрниң чарыжынга хууда бирги чер дээш болган маргылдаага «Тудуг кезектери» комбинаттың инженери, чиик атлетикага бирги разрядчы Петр Лукша айыткан хемчээлди 2 минута 42 секундада эрткеш, эң эки үени көргүскен. Херээжен спортчулардан уругларның спорт школазының тренери Надежда Максимовна Кузьминаның үези эң эки болган.

Тус-түс хемчээлдерге бирги черлерни алган спортчуларга «Молодежь Тувы» солуннуң шаңналдарын тывыскан.

ЧУРУКТАРДА: Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентизи Даттыг-оол Монгуш 1000 метрни 2 минута 51 секундада эрткеш ийиги черни ээлээн; маргылдаа үезинде.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотолары.

Арыг-Үзүү ортумак школазының орус дыл башкызы Галина Петровна Лобачева чээрби чыл дургузунда школага ажылдап келген. Бо аразында ол чеже өөреникчини доозукчу класстарга чедир өөретпээн дээр.

Галина Петровнаның он чыл дургузунда өөредип келген өөреникчизи, Кызылдың педагогика институдунуң бешки курсчузу Светлана Ховалыг башкызының холунда бо чылын практика эрттирип барган. Хоочун башкы төрээн школазынга өөреникчизиниң практика эрттирип келгенинге өөрүп турар.

Галина Петровна аныяк башкыларның дагдыныкчызы боордан аңгыда, школада профэвилел комитединиң база даргазы. Хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш ол районнуң улус өөредилге килдизиниң, Чырыдылганың министерствозунуң хүндүлел бижиктери-биле хөй удаа шаңнаткылаан.

В. САЛЧАК.

ЧУРУКТА: хоочун башкы Г. П. Лобачева өөреникчизи студент-практикант С. Ховалыг-биле кады тур.

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

ШҮЛҮКЧҮНҮҢ ӨҢНҮКТЕРИ – НОМНАР

А. С. Пушкинниң музейинде чаа экспонат көстүп келген. Ол дээрге чээрби чыл иштинде дилеп келгениниң соонда тывылган библиотека-дыр. Ук номнар чылдагы улуг шүлүкчүнүң чоок өңнүктери Осипов-Вульфтарның өнчүзү турган. Бүдүн чартык чүс чыл бурунгаар А. С. Пушкин Михайловскоеден Тригорскиде кожаларынга чедип келгеш, шак-шагы-биле библиотекага олуруп, ушта бижилгелерни кылып ап турган.

Ол чылдарда поэзияның болгаш прозаның, төөгү литературазының болгаш словарьларның үш муң хире томнары бар. Эртем-билиг бедик ол өг-бүле ээлери Россияга болгаш даштыкыга ынчан үнүп турган бүгү-ле солун-сеткүүлдерни чагыдып ап турганнар. Александр Сергеевич боду база Петербургтан Тригорскиже номнарны, журналдарны чорудуп турган.

Сураглыг литературовед Б. Л. Модзалевский бо чүс чылдың эгезинде ук библиотеканың номнарының даңзызын тургускан, ол ам-даа бар. Ол даңзы амгы үениң специалистеринге демги библиотеканың номнарын четчелээринге дузалаан. Чурттуң библиотекаларындан, музейлеринден, улустуң хууда чыындыларындан шаандагы үениң чүс-чүс номнары, журналдары алдынган. Псковтуң мебель кылыр мастерлери Тригорск библиотеказынга турган шкафтарның хевирин ол олчаан өттүндүр кылган, ам номнар боттарының турар черлерин ээлепкен.

— Пушкинниң угаан-бодал амыдыралын номнар чокка билип алыры берге,— деп, музейниң директору С. Гейченко чугаалады.— Ол өлүр мурнунда оларга, дириг амытаннарга ышкаш, «Байырлыг, мээң өңнүктерим...» деп чугаалааны анаа эвес-ле болгай. Шүлүкчүнүң номчуп чораан номнарын мынчаар кызып дилеп турарывыстың ужуру-даа ында болдур ийин. Солун чүүлдер тывылып турар. Чоокта чаа Петровское суурда Ганнибалдың библиотеказының ховар дээн номнарын тып алган. Оларның бирээзинде Пушкинниң ол өгбезиниң хууда таңмазын базып каан болган.

М. АМЛЕВ,
СЭТА-ның корр.

Псков область.

«ПОСЕЙДОН» ШИНЧИЛЕП ТУРАР

Ыраккы Чөөн чүктүң далай кыдыы зоназында чылыг-ла ынак далай организмнериниң турар черинин кызыгаары журнунда санап турганындан ам-даа соңгаар болган. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының зоология институдунуң болгаш Оожум океанның балык ажыл-агыйының болгаш океанография институдунуң экспедициязының киржикчилери ындыг түңнелге келген.

«Посейдон» деп дилекчи суднога эртемденнер Сахалинниң далай чоогунуң соңгу-барыын девискээрин, Шантар ортулуктарының, болгаш Иона ортулуктуң девискээрлерин шинчилеп көрген, ол ынчаар Япон далайның чылыг суглары-биле Охотск далайның соок сугларының кызыгаары эртип турар. Шинчилекчилер улуг девискээрде үнүш болгаш дириг организмнерниң солун ниитилежилгелерин тыпкан. Мидияларның чүс-чүс хевирлери Сахалин-Шантар девискээринде кончуг хөй. Мидия дээрге моллюскулар аразында белок талазы-биле эң-не элбек амытаннар болур.

Ол кезек черге суг адаанының культурлуг ажыл-агыйларын тургузарынга четчир курлавырлар бар деп эртемденнер санап турар.

Ю. ШАШКОВ,
СЭТА-ның корр.

Южно-Сахалинск.

ПАРК ЧАЛЫЫТКАЙ БЕРГЕН

Сураглыг орус шүлүкчү Ф. И. Тютчевтиң төрээн чурту — Брянщинада Овстуг суурда эрги шагның карыгын чаарты кылып эгелээн. Ооң төлевилели — Брянскиниң технология институдунуң студентизи Е. Курованың диплом ажылы-дыр. Дуржулгалыг дендрологтар-биле кады ажылдап турган аныяк специалист бойдустуң ол чараш чурумалдыг черин катап тургузарын саналдаан. Парктың ооң эрги планын дургаар катап тургузар, кадып калган ыяштарны туруп кааптар. Оларның орнунга хадыңнарны, клённарны, рябиналарны, липаларны катап олуртур. Хөөлбек чанынга салбарлыг ивалар база көстүп кээр.

Орус шүлүкчүнүң силгал дачаан бажыңы турган черге дыка хөй ажылдар кылдынган. Шаанда Ф. И. Тютчевтиң урну-биле кады турганы, ооң соонда катап септээн школада мемориал музейни ажыткан. Поэзияның муң-муң хандыкшылдыгларының чылдың-на Овстугга чыглып келири тютчевтиң байырлалдар сураглыг кижини сактып ёзулаарының бир кол хевири апарган.

Д. КУЗНЕЦОВ,
СЭТА-ның корр.

Брянск область.

СЭТА-НЫҢ СПОРТ МЕДЭЭЛЕРИ

ШЫДЫРАА. Филиппинниң найысылалы Манилада боор турар делегейниң бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазынга чээрби тоску оюнну чедир ойнап турда 79-ку көште кордакчы тиилеп алган.

Маргылдаада делегей чемпиону Анатолий Карпов 5:4 санныг боор мурнавышаан.

Николаев деп украин хоорайда уламчылап турар херээженнер аразында чурттуң бирги чери дээш маргылдаада москвачы Наталья Фаталибекова дөрт салыгдан дөрт санны алгаш мурнап турар.

ФУТБОЛ. «Спартак» (Москва) биле Болгарияның найысылалының «Славия» командаларының аразында эш хуунуң оюну хайым болуп төнген. Сан 2:2 болган.

Бөмбүктү «Спартактан» Гладилин болгаш Гаврилов, аалчылардан Величков (ийиша) киир тепкилээн.

филиппинниң найысылалында **БАСКЕТБОЛ.** Амгы үеде Филиппинниң найысылалында эртип турар делегей чемпионадынга совет баскетболистер үшкү тиилелгени чедип алганнар. Олар Канаданың шилиндек командазын 107:85 санга уткаңнар.

Олимпий чемпионнары — АКШ-тың спортсменнери Югославияның командазынга 93:100 санга уттургаш, ийиги аштырыышкынга таварышканнар. Италиянар Австралияның командазын 87:69 санга улуп алганнар.

(СЭТА).

РИГЕРТ — БЕШ ДАКПЫР ЧЕМПИОН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Геттисбергте боор турар аар атлетика талазы-биле делегейниң бирги чери дээш маргылдаага Шахты хоорайдан келген олимпий чемпиону Давид Ригерт беш катап алдын шаңналды чаалап алган. Ол бо-дунга чаа, 100 кг деңзи категориязынга — ийи катап көдүргеш, түңнүнге 390 килограммны көдүргеш. Краснодардан маргылдааларга эң баштай киржип келген Сергей Аракеловтуң түңнели база ындыг болган. Ынчалза-даа ол ийиги черни ээлээн, чүге дээрге ооң бодунуң деңзизи аар болган. Хүлер медальды ГДР-ден келген Манфред Функе чаалап алган.

Ригерттиң үргүлчү киржип чорааны 90 кг чедир деңзиге барыын-германчы мөге Рольф Мильзер 377,5 килограммны көдүргеш, тиилээн. Мөңгүн шаңналды Ростовтан келген Геннадий Бессонов, хүлер медальды венгр Ференц Антадович чаалап алганнар.

Маргылдааларның түңнел хүнүнүң мурнунда совет штанга көдүрүкчүлери ниити команда за-едунда мурнап турар. Олар өске мергежилделерниң күүсеткени дээш шаңналдарны санаваска, дөрт алдын болгаш үш мөңгүн медальдарны чаалап алганнар.

Солуннуң дараазындагы номери октябрь 13-те үнер.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

ТЕЛЕВИЗОР БОЛГАШ КАДЫКШЫЛ

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

Телевизорга дамчыдылга көөрү дыштанылганың бир делгереңгей хевири апарган. Улуг-даа, бичии-даа кижилер телевизорнуң ак-көк экранының баарынга шак-шагы-биле олурар болгай. Телевизорнуң ионнуг херелдениишкини кижиниң кадыкшылынга хоралыг бе деп чамдык кижилерниң айтырып турары чок. Шынында ында кижиниң кадыкшылынга хоралыг чүве чок. Телевизор экранының херелдениң чаңгыс-ла хуу ионну үндүрүп турар. Ол дээрге чүс-чүс чылдарда чурттап келген үезинде кижилерниң организминиң чаңчыгып калганы хемчээл-дир. Ынчалза-даа бичии болгаш школа назылыг уругларның 2—3 шак улаштыр дамчыдылга көөрү, ооң нерви системазының ажылынга шаптыктаар, түңнелинде туруп шагзырай бээр. Ооң орнунга арыг агаарга ойнап, маңнап, дыштанза угаан ажылынга-даа, организминиң өзүп, быжыгарынга ажыктыг.

Телевизорну үр көрген түдүм, уругларның туруп, шагзыраары дам барар деп эмчилерниң болгаш башкыларның саналы турары шын. А туруп шагзыраан уруг оон турар туржук, шагзыраашын чидирип алыр дээн бодал-биле харын-даа экран баарындан турбастай бээр.

Тускай хыналдадан илерээни — уруглар анаа хүннерде телевизор көөрүнге 2—2,5 шак, а суббота болгаш воскресенье хүннеринде 3—5 шак үени чарыгдап турар.

Уругларның телевизор көөрүн хорууп шыдавас бис. Ынчалза-даа дараазында дүрүмнерни сагыыры чугула: школа назынга четпээн уругларга хүнде 30 минута, эге класстың өөреникчилеринге бир шак, а үстүкү класстың өөреникчилеринге 1,5 шак үени чөпшээрээр.

Уругларның назы-харын, ниити байдалын, школага берген онзалгазын барымдаалап, оларга таарышкан дамчыдылгаларны көөрүн чөпшээреп болур. Бичии уруглар хамаанчок, улуг улус безин ийи шак улаштыр телевизор көрүптерге, карактары, оорга, мойну шылай бээр болгай.

Глаукома деп аарыгдан, нерви системазының чамдык аарыгларындан аарып турарлар болгаш чүрек-дамыр аарыындан аарааш, чоокта сегээн кижилер эмчи сүмезин ап, телевизорга дамчыдылга көөр үе, шагын билип алза чогуур.

Өрээлге телевизорнуң экранын холуп эртир бедик азы чавыс черге тургуспас, ол көрүкчүлерниң карааның дужунга турза эки, а телевизор-биле көрүкчүлерниң аразының хемчээлин 2 метрден чоок тургуспас. Телевизор чырыы-биле чергелештир кошкак күштүг чырыкты өрээлге ажыглаар, чүге дизе, телевизорнуң чырыы болгаш өрээл иштиниң долгандыр караңгызы караага багай.

В. ДОСКИН,
медицина эртемнериниң кандидады.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 11-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
10.00—«Үе». Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.55—«Чаш чорааның дугайында шүлүглел». Совет шүлүкчүлерниң шүлүктеринден композиция.
11.25—«Часкы аялга». Уран-чечен телефильм.
12.30—«Кино аян-чорукчулар клуву». Дамчыдылганы журналист О. К. Игнатьев чорудар.
13.30—16.00—Чапсар.
16.00—«Камчатканың меридианы». Документалдыг телефильм.
17.00—«Төрээн бойдус».
17.20—«Ынаныышкыннар старты» деп школачыларның Бүгү-эвилел чарыжы». Симферопольдан дамчыдылга.
КЫЗЫЛДАН
18.00—Телемедээлер.
18.15—«Мустай Карим». Документалдыг фильм.
18.25—«Бистиң почтавыс». Дамчыдылга.
18.40—«Мензэ хамаарышпас дүрүмнер». Реклама.
18.45—«Элээди уруглар болгаш хоойлу». Дамчыдылга.
19.15—Телемедээлер.
19.25—Чарлалдар.
МОСКВАДАН
19.30—Медээлер.
19.45—«Эртемниң амыдыралы».
20.15—Москваның күрүнениң консерваториязының камералыг оркестри ойнаар. Дирижеру — армян ССР-ниң улустуң артизи М. Тэриан. Программада А. Вивальдиниң, Д. Бортнянскийниң чогаалдары.
20.35—«1978 чылдың дүжүдү дээш».
21.05—«Лика» деп телешииниң баштайгы көргүзүү. Автору А. Зурабов.
22.30—«Үе». Информастыг программа.
23.00—Лирика ырларының концерти.
23.25—«Хүннүг чаашкын». Документалдыг телефильм.
23.45—Футбол талазы-биле Европа чемпионадының шилип алыр оюну. Венгрияның шилиндек командазы — ССРЭ-ниң шилиндек командазы. Будапешттен дамчыдылга. Чапсарда — медээлер.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
18.00—Новолипецк хоорайның металлургтарының Культура ордузунуң орус улустуң ниити ырызының концерти.
18.30—«Музейлерде болгаш делгелге залдарында». Күрүнениң Орус музейи. Чаа чуруктар. 2-ги дамчыдылга.
19.00—«Харылаңар, горнистер!»
КЫЗЫЛДАН
19.30—20.55—«Ак дүннерни үдээни». Уран-чечен телефильм.

ОКТЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
10.00—«Үе». Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.55—«Харылаңар, горнистер!»
11.25—А. Зурабов. — «Лика». Телешии.
12.50—Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң улустуң орус хөгжүмүнүң үлегерлиг оркестриниң концерти. Удуртукчузу РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Некрасов. Ыраажылары З. Кириллова, Л. Харитонов, Б. Феоктистов.
13.20—16.00—Чапсар.
16.00—«Кодээниң ажыл хүннери». Кинопрограмма: «Николай Кулешов. Мээң дарга амыдыралым», «Адаларның копказы-биле», «Чурттуң мурнуу чүгүнде соя».
17.00—«Сээң амыдыралыңда ном».
КЫЗЫЛДАН
17.45—«Кымның-даа эвес». Уран-чечен телефильм.
18.10—Телемедээлер.
18.25—«Делегей байдалының допчулалы». Дамчыдылга.
18.35 — «Семенов-Тян-Шанский». Документалдыг фильм.
18.45—«Чоннуң уран чүүлү». Дамчыдылга.
19.15—Телемедээлер.
19.25—Чарлалдар.
МОСКВАДАН
19.30—Медээлер.
19.45—Миллионнарның ленинчи университеди». «Социалистиг амыдырал».
20.15—«Делегей улустарының чогаадылгазы».
20.45—«СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга».
21.00—«Ленинчи комсомолдуң 60 чылынга». Уран-чечен фильм.
22.30—«Үе». Информастыг программа.
23.00—«Алкоголизм». Эмчиниң беседазы. Дамчыдылганы медицина эртемнериниң кандидады Э. С. Дроздов чорудар.
23.30—00.40—«Нежданова кудумчузунда». ССРЭ-ниң улустуң артизи К. Эрделиниң тургусканы хүнүнден бээр 100 чыл болганынга. Дамчыдылганы музыка тайылбырлакчызы О. Доброхотова чорудар. Төнгенде — медээлер.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
17.45—«1978 чылда музыка уран чүүлүнүң талазы-биле ССРЭ-ниң күрүне шаңналдарын тывыскырынга». Симфония музыказының концерти. Дирижеру — Эстон ССР-ниң улустуң артизи Н. Ярви.
18.40—«Ёзулуг оолдар». Дамчыдылгага РСФСР-ниң эрге-арыг ажыл-агыйының министри А. И. Зверев киржир.
КЫЗЫЛДАН
19.30—«Кино аян-чоруктар альманагы». Киножурнал.
19.50—20.45—«Угланыышкын — интенсификация». Документалдыг фильм.

Агаар

Бөгүн республикага кожуп турар булуттаар, чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүк углаашкынның хаттың дүргени секундада 5—10, ой-ойде 15—20 метр чедер. Агаарның температуразы 8—13, чамдык районнарга 2—7 градус чылыыр.

Кызылга дүъш соонда бораннаар. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер, хүнүң ийиги чартыында дыңзыыр. Агаар 10—12 градус чылыг болур.

КИНО

ОКТЯБРЬ 11-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Хуу исчекчи» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда. Чагыг 2700.
«ПИОНЕР»: «Киночыыңды» 11.00, 15.20, Киноклуб: «Келир үениң дайынчызы» 17.00, «Элдептиг херээжен» 12.30, 19.20 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Чорба» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Оожум океанның дээрбечилери» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда

ОКТЯБРЬ 12-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Хуу исчекчи» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Киночыыңды» 9.40, 11.00, «Разведчиктиң эрес-маадырлыг чоруу» 15.40, 16.40, «Элдептиг херээжен» 12.20, 18.10, 21.00 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Ыглава, уруг» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Оожум океанның дээрбечилери» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчызының 2-35-24, 2-31-75, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17531. Чагыг 2700.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01095.